

ЛЮБЛЯНСЬКО-ГААЗЬКА КОНВЕНЦІЯ: NUDUM JUS В СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЧИ ДОВГООЧІКУВАНИЙ ГЛОБАЛЬНИЙ ПРОРИВ?

THE LJUBLJANA- THE HAGUE CONVENTION: NUDUM JUS IN THE FIELD OF INTERNATIONAL COOPERATION OR A LONG-AWAITED GLOBAL BREAKTHROUGH?

Дроздов О.М., д.ю.н., професор, заслужений юрист України, адвокат, Голова Галузевої експертної ради з галузі знань 08 «Право» НАЗЯВО, член Комісії з питань правової реформи при Президентові України, член Науково-консультативних рад Конституційного Суду України та Верховного Суду, професор кафедри кримінально-правових та адміністративно-правових дисциплін Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, доцент кафедри кримінального процесу Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Ковтун В.В., студент IV курсу факультету адвокатури, член вченої ради, керівник студентської науково-дослідної платформи з кримінального процесу Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У зв'язку з війною росії проти України, щодня гинуть і страждають наші співвітчизники. Ефективна робота органів кримінальної юстиції має вирішальне значення для притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб, незалежно від їхнього місця перебування та правового статусу. Проте існуючі міжнародно-правові механізми виявляються недостатніми для повноцінного розслідування міжнародних злочинів, включаючи недоліки процедури екстрадиції та відсутність ратифікації Римського статуту багатьма державами.

Однак нещодавно було схвалено текст Люблянсько-Гаазької Конвенції про міжнародне співробітництво у розслідуванні та переслідуванні злочинів геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та інших міжнародних злочинів. Конвенція відкривається для підписання в січні 2024 року в Гаазі, Нідерланди. Україна брала активну роль у розробці цього документа, що підкреслює його важливість для нашої країни.

Виходячи з наведеного, мета дослідження включає такі аспекти: аналіз та оцінка Люблянсько-Гаазької Конвенції, дослідження можливих позитивних наслідків впровадження відповідного міжнародно-правового механізму, виявлення недоліків у документі та, за потреби, пропозиції щодо його вдосконалення. Ми також дослідимо кореляцію національного кримінального процесуального законодавства з Люблянсько-Гаазькою Конвенцією через призму практики Суду справедливості ЄС та розглянемо можливість захисту прав, закріплених в Конвенції, перед Європейським судом з прав людини в контексті процесуальних прав, передбачених Європейською конвенцією з прав людини.

Глибина розуміння досліджуваної проблематики обумовлена успішним використанням різноманітних методів, зокрема логико-юридичного та методу аналізу і синтезу, під час дослідження положень Конвенції, законодавства України, норм міжнародного кримінального права та судової практики. Діалектичний метод був використаний для комплексного розгляду проблематики у взаємодії з судовою практикою, з метою відновлення справедливості та забезпечення миру і безпеки.

Дослідження складається із трьох основних частин: I. Доктринально-правовий аналіз Люблянсько-Гаазької конвенції; II. Європейський суд з прав людини VS Люблянсько-Гаазька конвенція; III. Оцінка готовності та відповідності українського законодавства вимогам Люблянсько-Гаазької конвенції.

За результатами дослідження автори дійшли наступних висновків. Відповідний міжнародний договір є інноваційним та таким, що дійсно сприятиме розвитку міжнародного співробітництва у сфері розслідування та переслідування злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та інших міжнародних злочинів.

Щодо можливості звернення до Європейського суду з прав людини в аспекті невиконання чи неналежного виконання положень Люблянсько-Гаазької конвенції зауважимо наступне. Порушення прав людини, що виникають у рамках виконання процесуальних дій, передбачених Конвенцією, може розглядатися в Європейському суді з прав людини, а саме стосовно права на повідомлення, заборони катування та смертної кари, екстрадиції та провадження за допомогою засобів відеоконференції. Вказані кейси розглядатимуться в аспекті ст. 2, 3 та 6 Європейської конвенції з прав людини.

Відзначено, що українська наука активно досліджує питання міжнародних злочинів та міжнародного співробітництва, однак процесуальні питання все ще залишаються недостатньо дослідженими. Аналіз же законодавства показав лише незначну необхідність у внесенні змін до КПК.

Дотично наголошено на необхідності ратифікації Римського Статуту та введення рішень Суду справедливості ЄС в кримінальний процес як такі, що обов'язкові для використання як джерела права.

Ключові слова: кримінальне провадження, міжнародне співробітництво, міжнародний договір, видача особи (екстрадиція), практика Європейського суду з прав людини, Суд справедливості Європейського Союзу, міжнародне кримінальне право, міжнародні злочини, відеоконференція, досудове розслідування.

Due to Russia's war against Ukraine, our compatriots are dying and suffering every day. Effective work of criminal justice authorities is crucial for bringing perpetrators to justice, regardless of their location and legal status. However, the existing international legal mechanisms are insufficient to fully investigate international crimes, including shortcomings in the extradition procedure and the lack of ratification of the Rome Statute by many states.

However, the text of the Ljubljana-Hague Convention on International Cooperation in the Investigation and Prosecution of Crimes of Genocide, Crimes against Humanity, War Crimes and Other International Crimes was recently approved. The Convention opens for signature in January 2024 in The Hague, the Netherlands. Ukraine played an active role in the development of this document, which underscores its importance for our country.

Based on the above, the purpose of the study includes the following aspects: analysis and evaluation of the Ljubljana-Hague Convention, study of possible positive consequences of the implementation of the relevant international legal mechanism, identification of shortcomings in the document and, if necessary, proposals for its improvement. We will also examine the correlation of national criminal procedure legislation with the Ljubljana-Hague Convention through the prism of the case law of the EU Court of Justice and consider the possibility of protecting the rights enshrined in the Convention before the European Court of Human Rights in the context of procedural rights under the European Convention on Human Rights.

The depth of understanding of the issues under study is due to the successful use of various methods, including the logical and legal method and the method of analysis and synthesis, in the study of the provisions of the Convention, Ukrainian legislation, international criminal law and case law. The dialectical method was used for a comprehensive consideration of the issues in interaction with the case law, with the aim of restoring justice and ensuring peace and security.

The study consists of three main parts: I. Doctrinal and legal analysis of the Ljubljana-Hague Convention; II. European Court of Human Rights vs Ljubljana-Hague Convention; III. Assessment of readiness and compliance of Ukrainian legislation with the requirements of the Ljubljana-Hague Convention.

Based on the results of the study, the authors came to the following conclusions. The relevant international treaty is innovative and will really contribute to the development of international cooperation in the investigation and prosecution of genocide, crimes against humanity, war crimes and other international crimes.

Regarding the possibility of applying to the European Court of Human Rights in the context of non-fulfilment or improper fulfilment of the provisions of the Ljubljana-Hague Convention, we note the following. Violations of human rights arising in the course of the procedural actions provided for by the Convention may be considered by the European Court of Human Rights, namely, in relation to the right to notification, prohibition of torture and the death penalty, extradition and proceedings by means of videoconferencing. These cases will be considered in the context of Articles 2, 3 and 6 of the European Convention on Human Rights.

It is noted that Ukrainian science is actively researching the issues of international crimes and international cooperation, but procedural issues still remain insufficiently researched. The analysis of legislation has shown only a slight need to amend the CPC.

The need to ratify the Rome Statute and to introduce the decisions of the Court of Justice of the European Union into criminal proceedings as binding as a source of law was tangentially emphasised.

Key words: criminal proceedings, international cooperation, international treaty, extradition, European Court of Human Rights practice, Court of Justice of the European Union, international criminal law, international crimes, video conference, pre-trial investigation.

Постановка та актуальність проблеми. Через війну недоімперії проти України, на превеликий жаль, щодня гинуть та страждають наші співвітчизники. Станом на 14 березня 2023 року Офіс Генерального прокурора України зареєстрував *сімдесять одну тисячу сто сорок сім* (тут і надалі *курсив* О. Дроздова та В. Ковтуна) воєнних злочинів [1]. Ця кількість надзвичайно швидко зростає. Логічною та закономірною реакцією на такі жахливі події є необхідність проведення ефективного досудового розслідування і справедливого судового розгляду, притягнення винних до кримінальної відповідальності, незалежно від їхнього місця перебування. На жаль, в даний час не існує можливості притягнути до відповідальності всіх винних осіб через їхнє перебування на непідконтрольній території України, або в російській федерації тощо. Проте існує потенційна можливість притягнути винних за допомогою міжнародного співробітництва під час кримінального провадження. Оскільки є вірогідність того, що відповідні особи відвідають інші країни, тим самим самі віддадуть себе у руки правосуддя.

Зауважимо, що існуючі сучасні міжнародно-правові механізми недостатні для повноцінного розслідування міжнародних злочинів, включаючи недосконалість процедури екстрадиції та нератифікацію Римського статуту багатьма державами. Однак недавно було розроблено та затверджено текст Люблянсько-Гаазької Конвенції про міжнародне співробітництво в розслідуванні та переслідуванні злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та інших міжнародних злочинів. Конвенція буде відкрита для підписання в січні 2024 року в Гаазі, Нідерланди (далі – Конвенція, Люблянсько-Гаазька Конвенція). Україна брала активну участь у розробці цього документа, що підкреслює його важливість для нашої країни.

Мета та методи дослідження. Усвідомлюючи обмеженість однієї публікації, наша мета полягає не в тому, щоб охопити всі аспекти Люблянсько-Гаазької конвенції. Замість цього, ми прагнемо зробити власний внесок у нещодавно розпочату дискусію, акцентуючи увагу на ключових аспектах цієї міжнародної угоди.

Отже, мета нашого дослідження є багатогранною і включає наступне: для кращого розуміння правової природи та цілей Люблянсько-Гаазької конвенції, ми проведемо теоретико-правовий аналіз її положень, дослідимо потенційні позитивні наслідки впровадження цього міжнародно-правового механізму, виявимо недоліки у документі та, за необхідності, запропонуємо зміни до його тексту. Крім того, ми розглянемо питання кореляції національного кримінального процесуального законодавства з вищезгаданою міжнародною угодою, зокрема через призму практики Суду справедливості ЄС. Наше дослідження також охопить можливість захисту прав, закріплених в Люблянсько-Гаазькій конвенції, перед Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ або Страсбурзький суд) в контексті процесуальних прав, які передбачені Європей-

ською конвенцією з прав людини (далі – Європейська конвенція або ЄКПЛ).

Глибина розуміння проблематики, обумовленої метою дослідження, обумовлена, перш за все, успішним застосуванням різноманітних методів. Зокрема, логіко-юридичний метод та метод аналізу і синтезу став у нагоді під час дослідження положень Конвенції, законодавства України, норм міжнародного кримінального права та судової практики. Діалектичний метод був використаний для комплексного розгляду проблематики у взаємодії з судовою практикою, важливістю відновлення справедливості та забезпечення миру і безпеки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика міжнародного співробітництва у сфері кримінального процесу не оминається увагою вітчизняними науковцями. О. Дроздов, В. Ковтун, О. Дроздова досліджують питання міжнародного співробітництва, в аспекті екстрадиції крізь призму практики Європейського суду з прав людини [2].

В. Зуєв та М. Карпенко зосереджують свою увагу на дослідженні аспектів співробітництва з Міжнародним кримінальним судом [3].

Н. Ахтирська та О. Костюченко вивчають специфіку використання та збору електронних доказів під час міжнародного співробітництва [4].

О. Ковальова ілюструвала проблематику інформаційного забезпечення досудового розслідування в межах міжнародного співробітництва [5].

М. Журид вказує на специфіку проведення оперативно-розшукової діяльності в рамках міжнародного співробітництва [6].

Як слушно зазначає І. Гловюк, що натепер питання Конвенції обговорюються тільки у зарубіжних дослідженнях, а саме: Bruno de Oliveira Biazatti, Ezéchiél Amani, Alexis Jori Shanes, Hannah Sweeney, Olivia B. Hoff, Pamela Capizzi, Hugo Relva, Ward Ferdinandusse, Alison Bisset та ін. [7].

Українські дослідники К. Задоє [8] та І. Гловюк також звернули увагу на питання впровадження положень Конвенції в Україні. Зокрема І. Гловюк вказує на необхідність удосконалення норми КК України щодо дії кримінального закону за колом осіб та щодо універсальної юрисдикції; оновлення норми КПК України щодо надання міжнародної правової допомоги; доповнень положення КПК України щодо екстрадиції у аспекти засади «aut dedere aut judicare»; потребуватимуть верифікації з питання відповідності Конвенції норми КПК України стосовно участі потерпілих у кримінальному провадженні. Крім того, потребуватиме вирішення питання регламентації реституції, компенсації та реабілітації та інших форм відшкодування шкоди потерпілим від міжнародних злочинів [7].

Проте варто зауважити, що тематика міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, розслідування злочинів геноциду, злочинів проти людя-

ності, воєнних злочинів та інших міжнародних злочинів у контексті згадуваної Конвенції залишається недостатньо дослідженою серед вітчизняних науковців та практиків.

Вклад основного матеріалу дослідження. Міжнародне співробітництво в рамках кримінального провадження представляє собою важливий аспект правової діяльності, що взаємодіє з основними принципами кримінального процесу та міжнародного права, але також враховує політичні аспекти та державні інтереси. Автори визнають складність і багатогранність проблем, які виникають у контексті співробітництва під час кримінального провадження згідно з Люблянсько-Гаазькою конвенцією, і вважають, що ця тема потребує докладного правового аналізу. З цієї причини ми пропонуємо поділити наше дослідження на три основні частини: I. Доктринально-правовий аналіз Люблянсько-Гаазької конвенції; II. Європейський суд з прав людини VS Люблянсько-Гаазька конвенція; III. Оцінка готовності та відповідності українського законодавства вимогам Люблянсько-Гаазької конвенції.

I. Доктринально-правовий аналіз Люблянсько-Гаазької конвенції.

1. У цьому розділі нашого дослідження ми спробуємо здійснити комплексний аналіз положень Конвенції, використовуючи юридичну теорію, наукові підходи, доктрину. Це дозволить нам краще зрозуміти нормативний зміст Конвенції та її потенційний вплив на правову систему.

Отже, даний документ є проектом конвенції про міжнародне співробітництво у розслідуванні та судовому переслідуванні злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та інших міжнародних злочинів. Проект конвенції було підготовлено до Дипломатичної конференції MLA в Любляні (Словенія), у травні 2023 року.

Згідно Пояснювальної записки нова Конвенція забезпечує відсутню ланку у використанні спільних міжнародних механізмів співробітництва в розслідуванні та переслідуванні міжнародних злочинів. Вона значно підвищить здатність держав-учасниць виконувати свою первинну відповідальність за боротьбу з міжнародними злочинами [9].

Конвенція узгоджується з Римським статутом Міжнародного кримінального суду (МКС) та іншими міжнародно-правовими зобов'язаннями держав. Вона зміцнить існуючі принципи міжнародного кримінального права, включаючи принцип комплементарності МКС.

Встановлюючи міжнародне співробітництво та взаємну правову допомогу в розслідуванні та переслідуванні злочинів геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та інших міжнародних злочинів, нова Конвенція тепер являє собою глобальну загальну основу – глобальний механізм співробітництва.

Люблянсько-Гаазька конвенція буде відкрита для підписання в першому кварталі 2024 року, після остаточного доопрацювання тексту.

Зазначається, що ініціатива MLA була очолена Аргентиною, Бельгією, Монголією, Нідерландами, Сенегалом та Словенією [10].

Отже, світова спільнота покладає величезні сподівання та амбітні надії на вказаний документ. Конвенція дійсно є прогресивним документом і має великий потенціал для покращення міжнародного співробітництва в боротьбі з міжнародними злочинами. Однак, для того, щоб повністю втілити цей потенціал, закладений в Конвенції, важливо, щоб її широко ратифікували та ефективно впровадили держави-учасниці. Слід проводити й моніторинг застосування Конвенції на практиці, з метою своєчасного виявлення та виправлення її можливих недоліків.

Нагадаємо, що Конвенція складається з таких частин: 1) загальні положення; 2) центральні органи та комунікація; 3) взаємна правова допомога; 4) екстрадиція; 5) передача засуджених осіб; 6) потерпілі, свідки, експерти та інші особи; 7) інституційні заходи; 8) прикінцеві положення.

Головною метою Конвенції є сприяння міжнародному співробітництву у кримінальних справах між державами-учасницями з метою посилення боротьби з безкарністю за злочин геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини та, за доцільності, інші міжнародні злочини (стаття 1). Визначення цих злочинів ґрунтуються на чинному міжнародному праві, зокрема на Римському статуті.

2. В *перших статтях Конвенції* окреслено питання сфери її застосування (стаття 2), загальний принцип тлумачення (стаття 3) та співвідношення з іншими угодами (стаття 4). Держави-учасниці застосовують цю Конвенцію до злочинів, зазначених у статті 5 (Визначення міжнародних злочинів). Кожна держава може під час підписання або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти, грамоти про прийняття, затвердження або приєднання до цієї Конвенції або в будь-який час після цього повідомити Депозитарію, що вона також застосовуватиме цю Конвенцію до злочину або злочинів, перелічених у будь-якому з додатків до цієї Конвенції, у відносинах з будь-якою іншою державою-учасницею, яка повідомила Депозитарію, що вона застосовуватиме Конвенцію до того ж злочину, який перелічено у відповідному додатку, який є невід'ємною частиною цієї Конвенції. Проте жодне положення цієї Конвенції не тлумачиться як обмеження або заповідання шкоди в будь-який спосіб існуючим або чинним нормам міжнародного права, включаючи визначення злочинів, до яких застосовується ця Конвенція. Жодне положення цієї Конвенції не заважає державам-учасницям, які уклали інші угоди або будь-яким іншим чином встановили відносини між собою з предметів, що входять до сфери застосування цієї Конвенції, застосовувати такі угоди або вести свої відносини відповідно до них замість цієї Конвенції, якщо це сприяє їх співробітництву.

В наведеному контексті, підтримуючи думку І. Гловюк та інших дослідників [7], варто зауважити, що положення Конвенції могли б бути більш конкретними щодо співвідношення з іншими угодами. Це могло б допомогти уникнути у подальшому плутанини та конфліктів між різними нормами міжнародного права. Крім того, Конвенція могла б передбачати обов'язок держав-учасниць застосовувати її положення до всіх міжнародних злочинів, визначених у статті 5. Це б сприяло більш ефективному захисту жертв міжнародних злочинів.

3. *Стаття 7 Конвенції* встановлює вимогу щодо криміналізації. Так кожна Держава-учасниця вживає необхідних заходів для забезпечення того, щоб злочини, до яких вона застосовує цю Конвенцію, вважалися злочинами відповідно до її національного законодавства. Кожна Держава-учасниця встановлює для злочинів, зазначених у пункті 1, відповідні покарання, що враховують їхню тяжкість. В наведеному контексті слід мати на увазі, що у Конституції України визначено стратегічний курс України на набуття повноправного членства в Європейському Союзі (абзац п'ятий преамбули, пункт 5 частини першої статті 85, частина третя статті 102, пункт 1 статті 116), тому Конституційний Суд України у провадженнях зважає на надбання спільноти (*acquis communautaire*) у цілому та на відповідні предметові конституційного контролю окремі акти Європейського Союзу зокрема [11].

Статтею 49 (Принципи законності та пропорційності кримінальних правопорушень та покарань) Хартії основоположних прав Європейського Союзу (далі – Хартія) встановлено, що жодна людина не може бути визнаною винною у скоєнні будь-якого кримінального правопорушення внаслідок будь-якої дії чи бездіяльності, які не становили кримінального правопорушення відповідно до національного законодавства чи міжнародного права на момент його вчинення. Також, не може бути накладено більш суворе покарання, ніж те, що застосовувалося на момент вчинення кримінального правопорушення. У разі,

якщо після вчинення кримінального правопорушення законодавство передбачає більш м'яке покарання, воно застосовується. Дана Стаття не має завдавати шкоди здійсненню правосуддя та покаранню будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на момент її вчинення була злочинною згідно із загальними принципами, визнаними спільнотою націй. Міра покарання має відповідати тяжкості скоєного злочину [12].

У статті 51 (Сфера застосування) Хартії положення цієї Хартії адресовані установам, органам, офісам та агенціям Союзу з належним дотриманням принципу субсидіарності, а також державам-членам лише тоді, коли вони застосовують право Союзу. Тому вони поважатимуть права, дотримуватимуться принципів та сприятимуть їх застосуванню відповідно до своїх повноважень та поважатимуть межі повноважень Союзу, надані йому у Договорах.

Один із авторів цього тексту раніше обґрунтовано пропонував внести відповідні зміни до статей 8 і 9 Кримінального процесуального кодексу України. Відповідні зміни повинні передбачати, що принцип верховенства права у кримінальному провадженні має застосовуватися з урахуванням практики не лише ЄСПЛ, а й Суду справедливості ЄС. Своєю чергою, кримінальне процесуальне законодавство України має застосовуватися з урахуванням як практики ЄСПЛ, так і Суду справедливості ЄС. Такі зміни є необхідними для забезпечення верховенства права в Україні та захисту прав людини. Практика Суду справедливості ЄС є першим джерелом права для України, і вона має використовуватися для забезпечення того, щоб кримінальне процесуальне законодавство України ставало таким, що відповідає міжнародним стандартам в сфері прав людини. Тому, урахування практики Суду справедливості ЄС сприятиме гармонізації законодавства України з нормами та стандартами ЄС у відповідній галузі, забезпечуючи єдність тлумачення та правозастосування, позитивно впливатиме на захист прав та свобод людини, сприяючи створенню справедливої та ефективної системи правосуддя [13].

Аналогічну позицію займає і Конституційний Суд України, який в своєму рішенні взяв до уваги також практику Суду Справедливості Європейського Союзу (Court of Justice of the European Union), за якою приписи Постанови № 765/2008 підтверджують обов'язок компетентних національних органів додержуватись принципу домірності; „згідно з усталеною судовою практикою, принцип домірності, який є одним із загальних принципів права ЄС, вимагає, щоб акти, ухвалені інституціями ЄС, не виходили за межі того, що є відповідним і потрібним для досягнення правомірних цілей, на які спрямовано відповідні приписи актів права; якщо є вибір між кількома відповідними заходами, потрібно вдатися до найменш обтяжливого, а завдані збитки від їх застосування мають бути домірними щодо визначеної мети [рішення у справі *Italy v Council (Fishing quota for Mediterranean swordfish)*, C-611/17, EU:C:2019:332 від 30 квітня 2019 року, §55; див. також, з цього питання, рішення у справі *Denkavit Nederland*, 15/83, EU:C:1984:183 від 17 травня 1984 року, §25]“; „принцип домірності так само застосовують на національному рівні, оскільки він вимагає від держав-членів ухвалювати заходи, які є відповідними для досягнення визначеної мети і не виходять за межі того, що потрібно для їх досягнення (див. рішення у справі *Link Logistik N&N*, C-384/17, EU:C:2018:810 від 4 жовтня 2018 року, § 40 і цитовану судову практику)“ [рішення у справі *Brunswick Bowling Products v Commission (T-152/19)*, EU:T:2021:539], від 8 вересня 2021 року, §§ 62–64] [11].

Втім, як слушно звертає увагу В. Плескач, що вже в 1997 році, коли Польща ще навіть не була членом-учасницею ЄС, Конституційний Трибунал Польщі зазначав, що після підписання Угоди про асоціацію з ЄС у Польщі виник обов'язок гармонізації національного законодав-

ства із законодавством Європейського Союзу. А тому хоча на той час Польща ще й не була членом ЄС, факт встановлення прямої суперечності національного закону із правом ЄС міг бути підставою для визнання його неконституційним, адже він перешкоджав набуттю Польщею статусу повноправного члена Європейського Союзу [14].

Раніше Суд справедливості ЄС постановив, що коли держави-члени виконують свої зобов'язання, що випливають з міжнародної угоди, укладеної Європейським Союзом, яка є невід'ємною частиною права ЄС з моменту набрання ним чинності, вони повинні вважатися такими, що імплементують право ЄС у межах у значенні статті 51(1) Хартії [15].

Згідно з принципом законності кримінальних злочинів і покарань, закріпленим у статті 49 (1) Хартії, положення кримінального права повинні відповідати певним вимогам доступності та передбачуваності як щодо визначення злочину, так і вирок [16].

Згідно з прецедентною практикою Суду справедливості ЄС, цей принцип є конкретним вираженням загального принципу правової визначеності та передбачає, серед іншого, що законодавство має чітко визначати правопорушення та покарання, які вони передбачають [17].

Наведена вимога виконується, якщо особа має змогу на основі формулювання відповідного положення та, якщо необхідно, за допомогою тлумачення, зробленого судами, та юридичного висновку знати, які дії чи бездіяльність призведуть до притягнення її або його до кримінальної відповідальності [18].

Згідно з практикою Суду справедливості ЄС, дотримуючись принципу пропорційності, покарання, встановлені національним законодавством, не повинні виходити за межі того, що необхідно для досягнення цілей, законно переслідуваних цим законодавством. Суворість санкцій має бути домірною серйозності порушень, за які вони накладаються, зокрема шляхом забезпечення справді стримувального ефекту, але не перевищувати те, що необхідно для досягнення цієї мети.

Отже, якщо національне законодавство передбачає дублювання кримінальних покарань, таких як поєднання фінансових штрафів та позбавлення волі, то компетентні органи зобов'язані забезпечити, щоб суворість усіх накладених покарань не перевищувала тяжкості виявленого правопорушення, інакше принцип пропорційності не буде дотримано.

Суд справедливості ЄС також постановив, що принцип пропорційності вимагає врахування індивідуальних обставин конкретної справи при визначенні покарання та встановленні розміру штрафу.

Для оцінки пропорційності покарань необхідно також враховувати можливість національних судів внести зміни до класифікації, зазначеної в обвинуваченні, оскільки ця можливість може призвести до менш суворого покарання, а також можливість змінити покарання залежно від тяжкості виявленого правопорушення [19].

Отже Україна, як Держава – учасниця Конвенції встановлюючи для злочинів, зазначених у пункті 1 ст. 7 Конвенції, відповідні покарання, що враховують їхню тяжкість, повинна враховувати складові верховенства права та зважати на відповідні положення Хартії та релевантну практику Суду справедливості ЄС.

4. Положення статті 13 (Запобіжні заходи) Конвенції покликані забезпечити ефективне розслідування та притягнення до відповідальності за злочини, передбачені Конвенцією, і захищають права підозрюваних осіб, що загалом має сприяти співробітництву між державами-учасницями. Згідно з цією нормою, після ретельного розгляду всіх обставин, коли особа, що підозрюється у вчиненні злочинів, передбачених Конвенцією, знаходиться на території держави-учасниці, остання має негайно вжити заходів, таких як тримання під вартою або інші правові

заходи, для забезпечення присутності цієї особи на своїй території. Тримання під вартою та інші правові заходи здійснюються відповідно до законодавства Держави-учасниці, але можуть продовжуватися лише протягом такого часу, який є необхідним для того, щоб можна було розпочати будь-яке кримінальне провадження або процедуру видачі. Відповідно до ч. 2 ст. 13 Люблянсько-Гаазької конвенції держава-учасниця зобов'язана негайно провести досудове розслідування. Частина 3 та 4 ст. 13 містять загально прийняті положення кримінального процесу та права міжнародних договорів: 1) право затриманої особи звернутися за допомогою до представника держави, громадянином якої вона є або якщо особа апатрид, то до представника держави, де ця особа постійно проживає; 2) держава-учасниця, що здійснила відповідне затримання, зобов'язана повідомити інші держави-учасниці Конвенції, що особа перебуває під вартою, обставини, які виправдовують її тримання під вартою, свої висновки і вказує, чи має вона намір здійснювати власну юрисдикцію.

Втім стаття 13 Конвенції не містить чіткого визначення того, які конкретно обставини можуть вважатися такими, що виправдовують затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, передбаченого Конвенцією. Це може призвести до різного тлумачення цієї норми державами-учасницями та, відповідно, до різних підходів до застосування попередніх заходів. Разом з тим наведена стаття передбачає, що запобіжні заходи можуть продовжуватися лише протягом такого часу, який є необхідним для того, щоб можна було розпочати будь-яке кримінальне провадження або процедуру видачі. Однак нечітке визначення такого строку може призвести до різного його тлумачення державами-учасницями та, відповідно, до різних підходів до застосування запобіжних заходів. Звичайно, ці недоліки можна усунути як на нормотворчому рівні, зокрема шляхом внесення змін до положень статті 13 Конвенції та/або поточного кримінального процесуального законодавства України. Наприклад, можна запропонувати більш чітко визначення "обставин, які виправдовують затримання", або встановити більш конкретні строки застосування запобіжних заходів. На правозастосовному рівні такі недоліки можуть бути усунуто шляхом формування практики застосування норм з урахуванням практики ЄСПЛ та Суду справедливості Європейського Союзу.

5. Не можна не звертати увагу на положення статті 14 Конвенції, де закріплено міжнародний принцип: *Aut dedere, aut iudicare (Видай або суди)*. У своєму дослідженні український вчений С. Кос'яненко зазначає, що міжнародні та транснаціональні злочини на сьогодні становлять безпрецедентну загрозу міжнародній безпеці загалом та національній безпеці держав, зокрема. Серед зусиль, що приймаються державами на національному та міжнародному рівнях та спрямовані на усунення безкарності за ці злочини, важливе практичне значення має зобов'язання щодо видачі або судового переслідування. Тому дослідження міжнародно-правових норм, пов'язаних із застосуванням принципу *aut dedere aut iudicare* є надзвичайно важливим. Дослідник аргументовано стверджує, що еволюція принципу *aut dedere aut iudicare* з часів Гроція і до сьогодення свідчить про ефективність цього інструменту в боротьбі з міжнародною злочинністю, а також про незаперечний розвиток міжнародного права в цій сфері [20].

Отже, Конвенція розкриває наведений принцип наступним чином: якщо особа, яка підозрюється у вчиненні будь-якого з злочинів, до яких застосовується Конвенція відповідно до статті 2, знаходиться на території держави-учасниці, ця держава-учасниця, якщо у екстрадиції особи була відмовлено або така екстрадиція є неможливою, передає справу її компетентним органам для кримінального переслідування, якщо вона не екстрадує або не видає особу відповідно до статті 8 іншій державі-учасниці або компетентному міжнародному кримінальному суду чи

трибуналу (частина перша статті 14). Ці органи держави-учасниці приймають своє рішення та діють так само, як у випадку будь-якого іншого тяжкого злочину за внутрішнім законодавством цієї держави. У випадках, зазначених у статті 8, параграфі 3, стандарти доказування, необхідні для кримінального переслідування та засудження, ні в якому разі не повинні бути менш суворими, ніж ті, що застосовуються у випадках, зазначених у статті 8, параграфах 1 і 2 (частина перша статті 14). Будь-яка особа, проти якої розпочато провадження у зв'язку з будь-яким з злочинів, до яких застосовується Конвенція, гарантується право на справедливе ставлення на всіх етапах провадження (частина третя статті 14).

Jovana BLEŠIĆ акцентує, що принцип *aut dedere aut iudicare* є важливим принципом міжнародного кримінального права, який вимагає від держав або екстрадувати обвинувачених у міжнародних злочинах до держави, яка має юрисдикцію судити їх, або судити їх самі. Вказаний принцип допомагає забезпечити, щоб міжнародні злочини не залишилися безкарними. Він існує в більш ніж сімдесяти міжнародних договорах. Деякі автори вважають, що *aut dedere aut iudicare* досяг рівня так званого "загального принципу міжнародного права", але є навіть автори, які віднесли б цей принцип до категорії *jus cogens* норм. *Jus cogens* норми також відомі як імперативні норми і є нормами, які мають найвищий статус у міжнародному праві. Зазвичай норми, які забороняють міжнародні злочини, такі як геноцид або воєнні злочини, мають такий статус. Порушення такої норми породжує зобов'язання, яке є *erga omnes*, і полягає в тому, щоб або переслідувати правопорушника, або екстрадувати його. Проте це не означає, що існує правовий звичай. Однак, існують деякі думки про те, що згаданий принцип стає частиною правового звичаю. Вузкий підхід до цього аргументу полягає в тому, що обов'язок екстрадувати або переслідувати може стати нормою звичаєм стосовно злочину, визначеного в одному договорі, а широкий підхід полягає в тому, що обов'язок став нормою звичаєм стосовно класу міжнародних злочинів або стосовно міжнародних злочинів у цілому. Такий широкий підхід стає все більш популярним. Він має три прояви. Перший полягає в тому, що він покладає обов'язок щодо тих правопорушників, які вчиняють воєнні злочини або злочини проти людяності. Другий полягає в тому, що він також включає акти міжнародного тероризму, а третій полягає в тому, що він поширюється на всі міжнародні злочини. Далі вчена, досліджуючи низку міжнародних джерел, у тому числі й Заключний звіт Комісії міжнародного права «Зобов'язання видати або переслідувати» (*aut dedere aut iudicare*) (2014) [21], висувала, що одним з найбільш дискусійних питань, пов'язаних з принципом *aut dedere aut iudicare*, є те, чи є такі обов'язки альтернативними, чи один з них має перевагу. Таким чином, якщо обов'язки екстрадувати або переслідувати є рівнозначними, це означатиме, що держава має право вирішувати, який з них вона виконуватиме. Однак, якщо вони не вважаються рівними, то обов'язок екстрадувати є первинним, а таке означало б, що обов'язок переслідувати виникає лише тоді, коли в національному законодавстві існує перешкода для екстрадиції. Це також означає, що держава, в якій був скоєний злочин, несе первинну відповідальність за переслідування або покарання винного, але держава, в якій ховається злочинець, має лише другий обов'язок.

Далі авторка зазначає, що в цій роботі вона не буде обговорювати двосторонні договори. Вони, безсумнівно, є важливим джерелом права в цій галузі. Натомість вчена зосередилася на багатосторонніх конвенціях. Існує кілька моделей конвенцій.

Перша модель дозволяє державі мати свободу вибору: переслідувати або екстрадувати правопорушника, який знаходиться на її території. Проблема полягає в тому, що така модель працює лише тоді, коли між двома державами

існують дипломатичні відносини. Вперше це було сформульовано в Гаазькій конвенції про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден від 1970 року у відомій статті 7. У статті говориться: «Договірна Держава, на території якої виявляється ймовірний злочинець, якщо вона не видає його, зобов'язана без яких-небудь винятків і незалежно від того, чи вчинено злочин на її території, передати справу своїм уповноваженим органам для цілей кримінального переслідування. Ці органи приймають рішення таким же чином, як і у випадку будь-якого звичайного злочину серйозного характеру, відповідно до законодавства цієї Держави». Цитована клаузула також відома як «Гаазька формула» і є моделлю для більшості сучасних багатосторонніх конвенцій. Вона включена до багатьох інших конвенцій, таких як конвенції про боротьбу з тероризмом, катуваннями, насильницьким зникненням осіб тощо. Колись вважалося, що два обов'язки, переслідувати і екстрадувати, мають рівну вагу. Однак насправді держава має лише обов'язок переслідувати. Є навіть думка, яка продовжує це, що екстрадиція є лише опцією, якщо дві держави мають договір про екстрадицію.

Друга модель договору – та, в якій первинним обов'язком держави, де знаходиться правопорушник, є екстрадиція. Лише у випадку відмови від екстрадиції виникає обов'язок переслідувати. Міжнародна конвенція про боротьбу з підробкою грошових знаків від 1929 року була першою, де була використана вказана модель. Відповідна модель була побудована на основі системи солідарності та того, що держави повинні співпрацювати для покарання винних, зазвичай в рамках однієї регіональної організації.

Існують також деякі договори, які передбачають, що обов'язок переслідувати виникає лише тоді, коли підозрюваний є громадянином затребуваної держави або якщо ця держава є більш компетентною. Сказане означає, що якщо екстрадиція неможлива, компетентною буде лише держава, яка має певний інтерес або інтерес громадського порядку.

Третя модель – де є третя опція, і це передати правопорушника до міжнародного кримінального трибуналу, а не переслідувати або екстрадувати його. Згадана модель вперше була розроблена в Конвенції про створення Міжнародного кримінального суду в 1937 році. Сьогодні ця модель включена в Конвенцію про захист усіх осіб від насильницьких зникнень 2006 року та Африканську хартію про демократію, вибори та урядування 2007 року [22].

Отже, аналіз статті 14 Конвенції свідчить про те, що розробники цього документу використали першу модель договору (Гаазьку формулу). Проте, на нашу думку, реалізація Гаазької формули передбачає внесення змін у кримінальне процесуальне законодавство, зокрема, встановлення чітких правил підслідності та підсудності таких кримінальних проваджень.

6. *Стаття 15 Конвенції* відзначається певною революційністю для сучасної юридичної науки. Вона встановлює юридичну відповідальність юридичних осіб за їхню участь у злочинах, до яких ця держава-учасниця застосовує цю Конвенцію. Важливо зауважити, що з урахуванням правових принципів держави-учасниці відповідальність юридичних осіб може бути кримінальною, цивільною або адміністративною. Втім у пункті 3 статті 15 Конвенції чітко зазначається, що відповідальність юридичних осіб не звільняє фізичних осіб від кримінальної відповідальності за їх злочини.

Пункт 4 статті 15 Конвенції накладає обов'язок забезпечити, щоб до юридичних осіб, які притягнуті до відповідальності згідно з цією статтею, застосовувалися ефективні, пропорційні та стримуючі кримінальні або некримінальні санкції, включаючи грошові стягнення.

Зазначимо, що для кращого розуміння цієї норми можна навести приклад із історії Другої світової війни.

Корпорації, такі як Porsche, Mercedes, Hugo Boss та інші, активно сприяли нацистській Німеччині у вчиненні злочинів проти людства. Однак ці корпорації не понесли класичної юридичної відповідальності за свої дії через перенаправлення їхньої діяльності на мирне русло, що, безумовно, має позитивний ефект і нині.

Таким чином, автори переконані, що просте застосування правових санкцій, включаючи грошові стягнення, не завжди досягає дійсної каральної мети. На нашу думку, більш доцільним та ефективним підходом є вжиття заходів націоналізації чи приватизації майна юридичних осіб у широкому розумінні, з метою використання їхніх ресурсів для отримання прибутку державою-учасницею Конвенції в мирних цілях.

7. Далі приділимо увагу й *статті 30 Конвенції*, яка визначає вісім видів підстав для відмови в наданні взаємної правової допомоги, з належним урахуванням принципів, викладених у частині 2 цієї статті (частина перша). А саме, при здійсненні своїх дискреційних повноважень відповідно до частини першої статті 30 Конвенції держава-учасниця враховує міжнародні та внутрішні принципи прав людини та основних свобод, включаючи право на життя, свободу та особисту недоторканність (частина друга статті 30 Конвенції).

Отже, першою підставою для відмови у правовій допомозі є ситуація, коли запитувана держава-учасниця має вагомі підстави вважати, що запит зроблено з метою переслідування або покарання особи за ознакою раси, статі, кольору шкіри, розумової чи фізичної вади, сексуальної орієнтації, релігії, громадянства, етнічного походження, політичних переконань або належності до певної соціальної групи або що виконання запиту завдасть шкоди становищу цієї особи з будь-якої з цих причин.

Слід зазначити, що формулювання цих підстав досить розповсюджені в міжнародних актах. Однак є кілька важливих аспектів, які варто врахувати.

По-перше, складно сфальсифікувати звинувачення у серйозних злочинах. Важко уявити ситуацію, коли б кримінальну справу щодо геноциду, воєнних злочинів або злочинів проти людяності було сфальсифіковано виключно для дискримінації. У сучасному світі політичні переслідування надають перевагу спрощеним кримінальним категоріям для незаслужених обвинувачень з приводу расової, релігійної та іншої належності. Адже випадки вчинення злочинів, де співробітництво в розслідуванні важливе, вже загальновідомі та добре відомі в усьому світі. Важливо зазначити, що сьогоденні технології та засоби масової інформації дозволяють нам вести надійну перевірку на достовірність інформації щодо вчинення злочинів та визначення осіб, які їх вчинили.

По-друге, зазначена підстава для відмови в наданні правової допомоги включає конкретний перелік дискримінаційних ознак, але цей перелік не є вичерпним. З нашої точки зору, статтю доцільно розширити, додавши словосполучення «інші ознаки», яке може охоплювати інші можливі випадки дискримінації, включаючи ті, які не згадані безпосередньо в статті.

Другою обставиною відмови є надсилання запиту у зв'язку зі злочинном, що карається смертною карою згідно із законодавством запитувачої Держави-учасниці, якщо тільки запитувача Держави-учасниці не надає достовірних, достатніх та ефективних гарантій, відповідно до внутрішнього законодавства запитуваної Держави-учасниці, що смертна кара не буде застосована або смертний вирок не буде приведений у виконання у разі його постановлення (детальний аналіз відповідного положення читайте в розділі II «Європейський суд з прав людини VS Люблянська-Гаазька конвенція»).

Третя причина для відмови у правовій допомозі включає випадки, коли запит стосується фактів, на підставі яких щодо особи у запитуваній державі було постанов-

лено остаточне судове рішення за ті ж само злочинні дії. За таких обставин виконання запиту призвело б до порушення принципу презумпції невинуватості та принципу *Non bis in idem*.

Таким чином мова йде про випадки, коли запит стосується фактів, на підставі яких особу було остаточо виправдано або засуджено за аналогічний злочин у запитуваній державі. За таких обставин виконання запиту призвело б до порушення принципу презумпції невинуватості та принципу *non bis in idem*. Натомість практика національних судів щодо застосування цієї підстави є недостатньо розробленою. Вказане зумовлено певним браком теоретичної рефлексії над проблематикою забезпечення права не бути притягненим до суду або покараним двічі, відображеною у рішеннях Європейського суду з прав людини. Наприклад, мова йде про те, що не враховано критерії Енгеля при вирішенні питання про те, чи є два правопорушення одними й тими самими. Або ж, у деяких випадках не надано оцінки відповідним обставинам справи за допомогою розробленого ЄСПЛ алгоритму. Наприклад, не враховується, чи було перше провадження кримінальним за своїм характером. О. Дроздов у своїй праці вже детально розглядав питання визначення сфери дії ст. 4 Протоколу № 7, зокрема й кризь призму застосування «критеріїв Енгеля». Він також наголошував на важливості надання оцінки відповідним обставинам справи за допомогою розробленого ЄСПЛ алгоритму. Його дослідження свідчить про необхідність подальшого розвитку методології застосування принципу *non bis in idem* у національних правових системах. Це дозволило забезпечити ефективне дотримання цього принципу та захистити права осіб, які перебувають під загрозою повторного притягнення до суду або покарання [23].

Четвертим випадком відмови у наданні правової допомоги слугує існування вагомих підстав вважати, що особа, якої стосується запит, може бути піддана катуванню або іншому жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, грубому порушенню права на справедливий судовий розгляд або іншим серйозним порушенням основоположних прав людини в запитуючій державі-учасниці (детальний аналіз відповідного положення також читайте в розділі II «Європейський суд з прав людини VS Люблянсько-Гаазька конвенція»).

П'ятою умовою для відмови у наданні правової допомоги слугують обставини, коли внутрішнє законодавство запитуваної Держави-учасниці забороняє органам влади цієї Держави-учасниці здійснювати запитувані дії у зв'язку з будь-яким подібним (аналогічним) злочином, якщо він є предметом розслідування, кримінального переслідування або судового розгляду в рамках їхньої власної юрисдикції. На нашу думку, згадане положення є яскравим прикладом принципу поваги до суверенітету інших держав, що проходить червоною ниткою крізь всю Конвенцію.

Шостою підставою для відмови у правовій допомозі є ситуація, коли запит на правову допомогу не відповідає вимогам Конвенції.

Сьомою обставиною відмови є те, що запитувана держава вважає, що виконання запиту може завдати шкоди її суверенітету, безпеці, громадському порядку або іншим важливим інтересам.

І восьмим випадком відмови у наданні правової допомоги є те, що запит подано від імені надзвичайного або спеціального суду чи трибуналу запитуючої держави, якщо компетентні органи цієї держави не дадуть запевнень, які вважаються достатніми, що вирок буде постановлено судом, який зазвичай уповноважений згідно з правилами судового управління розглядати кримінальні справи; виконання запиту суперечить законодавству про взаємну правову допомогу держави, до якої звернено запит є суттєві підстави вважати, що особі, щодо якої подано запит,

загрожує реальний ризик довічного ув'язнення без права на умовно-дострокове звільнення або безстрокового ув'язнення.

Дозволимо собі висловити декілька критичних зауважень щодо наведених підстав, за якими може бути відмовлено у наданні взаємної правової допомоги. Такі підстави є доволі широкими, що дозволяє державам-учасницям відмовити у наданні взаємної правової допомоги і з необґрунтованих причин. Наприклад, держава-учасниця може відмовити у наданні взаємної правової допомоги, якщо запит не відповідає її власним законам або процедурам, навіть якщо ці закони або процедури не відповідають положенням Конвенції. Адже відповідно до статті 10 (Загальний принцип співробітництва) Конвенції держави-учасниці виконують запити про співробітництво, направлені відповідно до цієї Конвенції, у відповідності зі своїм національним законодавством. Таким чином, наведені підстави, якщо їх застосовувати не об'єктивно, недобросовісно, можуть бути використані для того, щоб ускладнити або навіть перешкодити проведенню міжнародного розслідування або судового розгляду.

Саме задля запобігання виникненню таких ситуацій важливим є положення частини четвертої статті 30 Конвенції. Відповідно до цього положення, при відмові або частковій у наданні взаємної правової допомоги обов'язково мають бути наведені причини для такої відмови. Отже, незалежно від підстав відмови, запитувана держава-учасниця повинна обґрунтувати свою відмову, надаючи відповідні пояснення та аргументи.

Крім того, у частині третій статті 30 Конвенції зазначається, що Держави-учасниці не можуть відмовити в наданні взаємної правової допомоги на тій єдиній підставі, що злочин також вважається таким, що стосується фіскальних питань, або на підставі банківської таємниці.

Разом з тим, для зменшення ризику безпідставних відмов у наданні взаємної правової допомоги важливо розглянути можливі зміни в Конвенції. Пропоновані покращення можуть включати, на нашу думку, уточнення критеріїв, за якими запит може бути визнаний таким, що не відповідає положенням Конвенції, а також встановлення більш жорстких вимог до подання доказів того, що виконання запиту може завдати шкоди суверенітету, безпеці, громадському порядку або іншим важливим інтересам держави-учасниці.

Заключна частина статті 30 Конвенції формулюється наступним чином: до того, як відмовити у задоволенні запиту відповідно до цієї статті або відкласти його виконання відповідно до пункту 4 статті 32 Конвенції, запитувана держава-учасниця, при необхідності консультується з запитуючою державою-учасницею, щоб розглянути, чи може бути надана допомога на таких умовах, які вона вважає необхідними. У разі, якщо запитуюча держава-учасниця погоджується на допомогу на таких умовах, вона повинна дотримуватися цих умов.

Заключна частина статті 30 Конвенції про взаємну правову допомогу у кримінальних справах передбачає, що запитувана держава має право відмовити у її наданні або відкласти її виконання, якщо це відповідає будь-якій з підстав, передбачених у статті 30. Однак, перш ніж відмовити або відкласти виконання запиту, запитувана держава-учасниця повинна при необхідності проконсультуватися з запитуючою державою-учасницею, щоб обговорити можливість надання допомоги на певних умовах. Якщо держава-учасниця, яка вимагає допомоги, погоджується на допомогу на таких умовах, вона повинна їх дотримуватися. Вказане правило є важливим інструментом для забезпечення того, щоб правова допомога надавалася ефективно та з повагою до прав усіх зацікавлених сторін. Воно дозволяє державам вирішувати будь-які проблеми або розбіжності, які можуть виникнути при наданні правової допомоги. Наприклад, якщо держава, від якої вима-

гається допомога, занепокоєна тим, що виконання запиту може завдати шкоди її суверенітету, вона може проконсультуватися з державою, яка вимагає допомоги, щоб обговорити можливість надання допомоги на умовах, які захищатимуть її суверенітет. Відповідне правило також може використовуватися для захисту прав людини осіб, які будуть залучені до процедур міжнародної правової допомоги. Отже, заключна частина статті 30 Конвенції про взаємну правову допомогу у кримінальних справах є важливим інструментом для забезпечення того, щоб міжнародна правова допомога надавалася ефективно та з повагою до прав усіх учасників міжнародного співробітництва.

На завершення слід відзначити, що статтею 557 КПК встановлено підстави, за якими запитуючій стороні *може* бути відмовлено у задоволенні запиту про правову допомогу у випадках, передбачених міжнародним договором України (частина перша). Проте в частині другій цієї статті наведено підстави, за яких за відсутності міжнародного договору України у виконанні запиту повинно бути відмовлено [24]. Однак варто відзначити, що при набутті чинності Конвенцією для України, відповідно до вимог статті 9 Конституції України та статті 9 Кримінального процесуального кодексу України, положення Конвенції стануть невід'ємною частиною національного законодавства України та матимуть пріоритет в застосуванні перед нормами КПК.

8. Фіксація на міжнародному рівні значення науково-технічного прогресу для кримінального провадження відображена у *статті 34 Конвенції*. Ця норма визначає використання засобів відеоконференції під час міжнародного співробітництва. Вона регламентує ситуацію, коли особа, яка перебуває на території однієї держави-учасниці і повинна бути допитана як свідок або експерт судовими органами іншої держави-учасниці. Остання може запропонувати проведення допиту у режимі відеоконференції відповідно до положень пунктів 2–7 цієї статті. Крім того, стаття може бути застосована і до використання відеоконференції для інших цілей, таких як впізнання предметів, осіб або місць, за згодою запитуваної держави-учасниці. Запитувана держава-учасниця погоджується на допит у режимі відеоконференції, якщо використання відеоконференції не суперечить основним принципам її внутрішнього законодавства і за умови, що вона має технічні засоби для проведення такого допиту. Якщо запитувана держава-учасниця не має доступу до технічних засобів для проведення допиту у режимі відеоконференції, такі засоби можуть бути надані їй запитуючою державою-учасницею за взаємною згодою. Запити на допит у режимі відеоконференції повинні містити, на додаток до інформації, зазначеної в статті 25 Конвенції, назву судового органу, який проводить допит, або, за згодою запитуваної держави-учасниці, іншого компетентного органу, який проводить допит. Судовий орган запитуваної держави-учасниці може викликати особу, про яку йде мова, з'явитися відповідно до форм, встановлених її внутрішнім законодавством (частини перша – четверта).

Частина 6 статті 34 Конвенції визначає можливість держави-учасниці на власний розсуд також застосовувати положення статті до проваджень, які здійснюються у режимі відеоконференції з участю обвинуваченого або підозрюваного. У такому випадку рішення про проведення відеоконференції та спосіб проведення відеоконференції приймаються за згодою обох заінтересованих Держав-учасниць і здійснюються відповідно до їх внутрішнього законодавства та відповідних міжнародних інструментів.

Варто звернути увагу і на правила, що регулюють слухання в режимі відеоконференції, передбачені частиною 5 статті 34 Конвенції. Судовий орган запитуваної держави-учасниці повинен бути присутнім під час допиту і, якщо необхідно, із залученням перекладача. Він також може бути відповідальним за ідентифікацію особи, яка має

бути допитана, і за забезпечення дотримання основних принципів внутрішнього законодавства запитуваної держави-учасниці. Якщо судовий орган запитуваної держави-учасниці вважає, що під час допиту порушуються основні принципи внутрішнього законодавства запитуваної держави-учасниці, він здійснює всі необхідні заходи для забезпечення того, щоб допит відбувався відповідно до їх принципів. Заходи щодо захисту особи, яка має бути допитана, узгоджуються, якщо це необхідно, між компетентними органами запитуючої та запитуваної Сторін. Допит проводиться безпосередньо судовим органом запитуючої держави-учасниці або під його контролем відповідно до її внутрішнього законодавства;

На прохання запитуючої держави-учасниці або особи, яка має бути допитана, запитувана держава-учасниця, у разі необхідності, забезпечує надання перекладача та/або адвоката особі, яка має бути допитана. Згадане положення відповідає вимогам статті 6 ЄКПЛ та гарантує, що особа, яка має бути допитана, зможе зрозуміти питання, які їй задають, і дати відповіді на них та скористатися професійною правничою допомогою.

Також особа, яка має бути допитана, має право відмовитися давати показання, яке вона має згідно з внутрішнім законодавством будь-якої із держав-учасниць, як запитуючої, так і запитуваної. Вказане означає, що особу не можна примусити давати показання, якщо вона не бажає цього робити.

9. Поняття "Гарантії безпеки", яке впроваджує стаття 37 Конвенції, є цікавим і вимагає пояснення. Положення означає, що свідок, експерт або інша особа, яка відповідно до запиту запитуючої держави-учасниці надає показання або допомогу у проведенні розслідування, кримінального переслідування або судового провадження на території запитуючої держави-учасниці, не може бути переслідуваною, затриманою, покараною або обмеженою у своїй особистій свободі на цій території через будь-які дії, бездіяльність або засудження, які мали місце до її виїзду з території запитуваної держави-учасниці.

На думку авторів, таке поняття є подібним до імунітетів в міжнародному праві, оскільки спрямоване на захист осіб, які співпрацюють з органами правосуддя іншої держави але не виконують дипломатичних функцій. Важливість гарантії безпеки для ефективного міжнародного співробітництва в під час кримінального провадження важко переоцінити.

Гарантії безпеки, передбачені в частині першій статті 37 Конвенції, припиняють свою дію, коли свідок, експерт або інша особа: (а) маючи можливість залишити територію запитуючої держави-учасниці протягом 15 послідовних днів або протягом будь-якого іншого періоду, погодженого державами-учасницями, з дня, коли особу офіційно повідомили про те, що її присутність більше не потрібна судовим органам, тим не менш добровільно залишилася на території запитуючої держави-учасниці; або (б) покинувши територію запитуючої держави-учасниці, повернулася туди за власним бажанням.

В цілому, винятки є справедливими та обґрунтованими. Вони спрямовані на те, щоб запобігти зловживанням гарантіями безпеки. Однак, можна було б внести кілька змін, щоб зробити винятки більш зрозумілими та справедливими. По-перше, було б доцільно уточнити, що під «добровільним» залишенням або поверненням особи на територію запитуючої держави-учасниці розуміється відсутність зовнішнього тиску або примусу. Це важливо, щоб гарантії безпеки не були скасовані в ситуації, коли особа фактично позбавляється можливості залишити територію запитуючої держави-учасниці.

По-друге, було б доцільно встановити, що гарантії безпеки не припиняють свою дію, якщо особа повернулася на територію запитуючої держави-учасниці з метою дати додаткові показання або надати допомогу в проведенні провадження.

Справді важливо, щоб тлумачення та формалізм в застосуванні гарантій безпеки не заважали особі продовжувати співпрацю з органами правосуддя запитуючої держави-учасниці.

10. Транскордонне спостереження регламентується *статтею 42 Конвенції*. Згідно її положень співробітники поліції однієї з держав-учасниць, які в рамках кримінального розслідування тримають під наглядом у своїй країні особу, яка, як припускається, брала участь у злочині, що охоплюється цією Конвенцією, або особу, яка, за твердим переконанням, приведе до встановлення особи або місцевознаходження вищезазначеної особи, можуть бути уповноважені продовжити спостереження на території іншої держави-учасниці, якщо остання надала дозвіл на транскордонне спостереження у відповідь на раніше поданий запит про надання допомоги. До дозволу можуть додаватися умови. На вимогу, спостереження буде доручено офіцерам держави-учасниці, на території якої воно здійснюється. Запит про допомогу, зазначений у першому частині наведеної статті Конвенції, надсилається до органу, визначеного кожною державою-учасницею, який має юрисдикцію надавати або пересилати запитуваний дозвіл.

Крім того, транскордонне спостереження, якщо воно здійснюється одним або кількома співробітниками, зазначеними в частині першій згадуваної статті, здійснюється лише за таких загальних умов: (а) співробітники, які здійснюють спостереження, повинні дотримуватися положень цієї статті та внутрішнього законодавства Сторони, на території якої вони діють; вони повинні виконувати інструкції компетентних органів цієї Сторони; (б) під час спостереження співробітники повинні мати при собі документ, який підтверджує, що їм надано відповідний дозвіл; (с) співробітники, які здійснюють спостереження, повинні мати можливість у будь-який час надати докази того, що вони діють в офіційній якості; (д) співробітники, які здійснюють спостереження, можуть носити свою службову зброю під час спостереження, якщо запитувана Сторона конкретно не вирішила інакше; її використання заборонено, за винятком випадків законного самозахисту відповідно до внутрішнього законодавства запитуваної Сторони; (е) вхід до приватних будинків та місць, недоступних для загального користування, заборонено; (ф) співробітники, що проводять спостереження, не мають права зупиняти, опитувати, або затримувати особу, за якою здійснюється спостереження; (г) всі операції повинні бути предметом звіту органам Сторони, на території якої вони проводилися; співробітники, які здійснюють спостереження, можуть бути зобов'язані з'явитися особисто; (д) органи влади Сторони, з якої прибули співробітники, які здійснюють спостереження, повинні на прохання органів влади Сторони, на території якої проводилося спостереження, сприяти розслідуванню після операції, в якій вони брали участь, включаючи будь-які судові процеси.

11. Ще однією з проблемою кримінального процесу є питання тлумачення норм відповідного законодавства. Чітке й правильне застосування норми права, винесення законних і обґрунтованих правових рішень неможливе без належного тлумачення норми, яка підлягає застосуванню. У свою чергу, діяльність із її тлумачення не можна уявити без належним чином розробленого теоретичного підґрунтя, про що зауважує О. Капліна у своїй монографії [25]. Також така проблематика не оминається Люблянсько-Гаазькою конвенцією, а саме в *статті 86*. Регламентовано, що будь-який спір між двома або більше державами-учасницями щодо тлумачення або застосування цієї Конвенції, який не може бути врегульований шляхом переговорів протягом шести місяців з дати звернення з проханням про таке врегулювання, на прохання однієї з цих держав-учасниць передається до арбітражу. Якщо через шість місяців після дати звернення з проханням про арбітраж держави-учасниці не можуть домовитися про організацію

арбітражу, будь-яка з цих держав-учасниць може передати спір на розгляд Міжнародного Суду шляхом звернення відповідно до Статуту Суду. Автори вважають, що таке формулювання є не зовсім коректне, з наступних підстав.

По-перше, арбітраж, за своєю природою, є приватно-правовою категорією. Стокгольмський арбітраж, Лондонський арбітраж та інші займаються вирішенням спорів щодо приватно-правових відносин, та є такими, що некомпетентні для тлумачення Люблянсько-Гаазької конвенції. Створення окремих арбітражів для тлумачення норм Конвенції навряд чи є доречним.

По-друге, навантаження Міжнародного Суду ООН є надзвичайно високим, що може затягнути провадження. Рациональним рішенням для такої проблеми є передання повноважень тлумачення аналізованої Конвенції Міжнародному кримінальному суду, навантаження якого є порівняно меншим та спеціалізація суддів направлена саме на питання міжнародного кримінального права.

На нашу думку, інші положення Конвенції загалом відповідають загальноприйнятим нормам в міжнародному або національному кримінальному процесуальному праві, або мають виключно організаційно-правовий характер.

II. Європейський суд з прав людини VS Люблянсько-Гаазька конвенція.

Європейська конвенція з прав людини є досить потужним та універсальним інструментом захисту прав людини. Європейська модель захисту є найбільш ефективною серед тих, що існують сьогодні [26]. Сам факт авторитету ЄСПЛ та обов'язковості виконання рішень ЄСПЛ породжує ще одне питання для розгляду в рамках даної статті: *чи поширюється юрисдикція Європейського суду з прав людини на застосування статей 12 (Право на скаргу), 30 (Підстави відмови у взаємній правовій допомозі, через ризик застосування катування та смертної кари), 34 (Провадження за допомогою відео конференції) та Частини IV. (Екстрадиція) Конвенції в аспекті Європейської конвенції з прав людини?*

Шукаючи відповіді на поставлене питання, необхідно розглянути проблематику через призму положень Європейської конвенції з прав людини, а саме статей 2 (право на життя), 3 (заборона катування) та 6 (право на справедливий суд).

1. Право на скаргу. Стаття 12 Конвенції передбачає досить нове, однак необхідне право, а саме право на скаргу. Така правова конструкція, на нашу думку, є розширеним тлумаченням положень Європейської конвенції з прав людини. Спробуємо проаналізувати наукові підходи та практику ЄСПЛ з відповідної проблематики.

У рішенні Страсбурзького суду «Грегачевич проти Хорватії» вказано, що в основі статті 6 ЄСПЛ покладено принцип справедливості [27]. У рішенні «Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» ЄСПЛ стверджує, що його завданням є розгляд справедливості всього кримінального провадження щодо заявника [28]. У рішенні «Герін проти Франції», що не зважаючи на не абсолютність права на звернення до суду, такі обмеження не мусять перешкоджати реалізації цього права ані у спосіб, ані у обсязі, що можуть становити загрозу самій його суті [29]. ЄСПЛ у рішенні «Валхлі проти Франції» також нагадує про необхідність утримуватися від зайвого формалізму в кримінальному процесі [30].

Окремо слід звернути увагу на рішення ЄСПЛ «Каплатий проти України» [31]. Коротко про суть справи. У пана Каплатого померла колишня дружина, однак проведення перевірки наявності підстав для відкриття кримінального провадження було неналежним. Заявник звернувся до ЄСПЛ щодо порушення статей 2, 3 та 6 ЄСПЛ. Суд постановив, що наявне лише порушення статті 2 ЄСПЛ, підстав для визнання порушення інших статей не встановлено. Аналіз положень статті 2 ЄСПЛ в рамках нашого дослідження проводиться у зв'язку з характером злочинів, між-

народне співробітництво в розслідуванні яких вдосконалюється Люблянсько-Гаазькою конвенцією, оскільки в їх складі є посягання на життя.

Щодо порушення процесуального аспекту статті 2 Європейської конвенції з прав людини суд зазначив наступне. Зокрема, суд наголосив про позитивний обов'язок держави щодо проведення досудового розслідування, воно, в принципі, має бути здатним призвести до встановлення фактів справи, а якщо твердження виявляться правдивими – до встановлення та покарання винних осіб. Після виникнення зобов'язання провести розслідування дотримання процесуальних вимог за статтею 2 Конвенції оцінюється на підставі декількох основних критеріїв: належність слідчих дій, оперативність розслідування, залучення членів родини померлого та незалежність розслідування.

Стосовно окресленої проблематики зазначимо таке. Право на скаргу за своєю суттю є правом на звернення до правоохоронних органів, що має породжувати відповідні процесуальні наслідки. Серед процесуальних наслідків нас цікавить проведення досудового розслідування, котре має бути проведено належним чином та встановити максимальну можливу кількість фактів, що мають відношення до справи. Принцип справедливості всього кримінального провадження у цілому також має дотримуватися, з урахуванням релевантної практики ЄСПЛ. Також екстраполюючи практику ЄСПЛ на право на повідомлення, вбачається за доцільне вказати, що реалізація права на повідомлення не має містити зайвих формальних вимог, що можуть завадити реалізації вказаного права.

Висновки щодо застосування. Автори стверджують, що порушення права на подання скарги, гарантованого статтею 12 Конвенції, після використання всіх ефективних національних засобів захисту, може стати предметом розгляду в ЄСПЛ саме в контексті порушення процесуальних вимог статей 2 та 6 ЄКПЛ.

2. Підстави відмови у взаємній правовій допомозі, через ризик застосування катування та смертної кари. Відповідні положення закріплені у статті 30 Люблянсько-Гаазької Конвенції та проаналізовані у Розділі I публікації.

При відмові у взаємній правовій допомозі через ризик застосування катувань державою-учасницею Конвенції має дослідити усі доступні для неї факти. Щодо ЄСПЛ ситуація трохи інша, оскільки в розпорядженні Страсбурзького суду не може бути абсолютно всі матеріали, що стосуються справи, так як наявні елементи дипломатичних перемовин країн, які не є публічними. Не зважаючи на вказану обставину, ЄСПЛ все ж здатний об'єктивно оцінити перспективи застосування катувань за допомогою інших засобів.

Для запобігання катувань в міжнародному праві існує інститут дипломатичних гарантій, котрий також був предметом розгляду Європейського суду з прав людини. Зауважимо, що критерії, які розглядає ЄСПЛ в аспекті дипломатичних гарантій, викладені в справі Отман (Абу Кагада) проти Сполученого Королівства (*Othman (Abu Qatada) v. the United Kingdom*) (§§186–189). Так у §189 рішення у справі Отмана зазначається, що найчастіше ЄСПЛ оцінить, по-перше, якість наданих запевнень і, по-друге, чи можна на них покладатися з огляду на практику приймаючої держави [32].

Жорстокість поводження має сягати певного мінімального рівня, щоб на неї поширювалася юрисдикція статті 3 Конвенції. Оцінка цього мінімуму неминуче відносна; вона залежить від сукупності фактів у справі – таких як, наприклад, характер і обставини поводження, форма і спосіб його реалізації, тривалість, фізичні та психічні наслідки, а в деяких випадках – стать, вік і стан здоров'я потерпілого [33].

Щодо смертної кари та загрози її застосуванню ЄСПЛ вважає, що статистичні цифри, у поєднанні з усталеною практикою держав, які дотримуються мораторію на смертну кару, надають усі підстави вважати, що стаття 2 вже

заслужила змін і забороняє смертну кару за будь-яких обставин (Рішення ЄСПЛ у справі *Al-Saadoon and Mufdhi* проти Сполученого Королівства) [34]. З відповідного рішення та наступних робимо висновок, що застосування смертної кари є недопустимим за будь-яких обставин, оскільки людське життя визнано найвищою цінністю. Також доречним є зауваження І. Гомля та Д. Микитенко, що однією з причин заборони смертної кари є неможливість уникнення людського фактору, що може коштувати обвинуваченому життя [35, с. 2]. Серед іншого хочемо згадати рішення Страсбурзького суду «*Bader and Kanbor v. Sweden*». У цій справі громадянину Сирії, якій намагався отримати політичний притулок у Швеції, загрозувала смертна кара на Батьківщині за співучасть у вбивстві. У разі надання дозволу на його екстрадицію його життя було б під загрозою. ЄСПЛ зауважив, що оскільки смертні вироки виконуються за відсутності громадського контролю і підзвітності, всі обставини стосовно виконання смертного вироку спричинили б заявнику хвилювання та сильний страх та ризик бути страченим поза законом [36].

Підбиваючи проміжний підсумок, слід відзначити, що питання катувань та смертної кари постійно перебувають у фокусі уваги ЄСПЛ.

Для запобігання катуванням існують дипломатичні гарантії, міжнародні стандарти та захист прав, передбачений ЄКПЛ. Смертна кара взагалі перебуває під заборонаю.

ЄСПЛ неодноразово зазначав, що при вирішенні питання про передачу особи до запитуючої держави слід всебічно дослідити вірогідність застосування до неї катувань або смертної кари з боку цієї держави.

Висновки щодо застосування. На думку авторів, надання взаємної правової допомоги, що здійснюється в рамках Люблянсько-Гаазької конвенції, з порушенням права на заборону катувань або заборони застосування смертної кари може розглядатися ЄСПЛ як порушення вимог статті 3 ЄКПЛ.

3. Провадження в режимі відеоконференції. Стаття 34 Люблянсько-Гаазької конвенції, як ми вже зазначали вище, передбачає можливість проведення судового розгляду справ, що охоплюються Конвенцією, за допомогою застосування відео конференції. Однак, цілком можливо, що учаснику такого провадження може бути відмовлено в проведенні засідання у такому форматі. Постає питання: чи може він оскаржувати таку відмову як порушення права на справедливий суд? Дослідимо його.

О. Дроздов та І. Гловюк наголошують, що вказана проблематика є надзвичайно актуальною, оскільки сучасні умови війни, колишні умови пандемії поставили значний виклик перед судовою системою, що спричинило зростання попиту на проведення судових засідань та інших процесуальних дій за допомогою засобів відео зв'язку [37].

К. Трихліб та В. Ковтун вказують, що в сучасних умовах має також гарантуватися право на Інтернет, що невід'ємно пов'язано з застосуванням цифрових технологій в кримінальному провадженні також [38]. Також відповідна проблематика не оминається увагою Європейського суду з прав людини.

У справі «Муртазалієва проти Росії» (*Murtazaliyeva v. Russia*) [ВП], § 91 ЄСПЛ вказує, що стаття 6 ЄКПЛ гарантує право обвинуваченого на ефективну участь у кримінальному процесі, що полягає не лише його право бути присутнім, але й заслуховувати та спостерігати за провадженням [39]. Принагідно хочемо згадати частину 9 статті 10 Конвенції від 29 травня 2000 р. про взаємну допомогу у кримінальних справах між державами-членами Європейського Союзу, в якій вказано, що провадження в режимі відео конференції є допустимими заходом, якщо він застосований в інтересах учасника провадження та за погодженням з компетентними органами [40]. Також ЄСПЛ в рішенні «Шулепов (Shulepov) проти російської федерації», заява № 15435/03 розумно зауважує, що застосування засобів

відео конференції ставить спілкування обвинуваченого із судом у невідгідне становище, тоді як прокурор завжди присутній у залі суду [41]. З іншого боку у рішенні «Сахновський проти росії» Страсбурзький Суд зауважує, що під час здійснення провадження у режимі відео конференції мають бути дотримані гарантії конфіденційності розмови з захисником підсудного [42].

Підсумовуючі думки щодо розглянутого питання, варто відзначити, що провадження у режимі відеоконференції в рамках Люблянсько-Гаазької конвенції є сучасним зручним та ефективним інструментом надання міжнародної правової допомоги у кримінальних справах, що вимагає використання цифрових технологій у кримінальному провадженні. Однак, при його застосуванні необхідно враховувати, що права людини, які гарантовані ЄКПЛ, повинні бути максимально та належним чином дотримані.

Висновки щодо застосування. На думку авторів, надання взаємної правової допомоги, що здійснюється в рамках Люблянсько-Гаазької конвенції, з порушенням прав людини під час використання засобів відео конференції може бути предметом розгляду ЄСПЛ в контексті порушення вимог ст. 6 ЄКПЛ.

4. Екстрадиція. Щодо екстрадиції, вітчизняні та зарубіжні науковці висловлюють різноманітні погляди, які представлені в численних наукових дослідженнях. Проте, на нашу думку, центральним питанням у цій царині є дотримання прав людини під час застосування процедури видачі, що і є «наріжним каменем» для науковців та практиків.

Детальне узагальнення практики ЄСПЛ щодо екстрадиції здійснено О. Дроздовим, О. Дроздовою, В. Ковтуном у праці «Екстрадиція та довічне позбавлення волі у фокусі практики Європейського суду з прав людини» [2], однак вбачаємо зробити декілька узагальнень та екстраполювати їх до Люблянсько-Гаазької конвенції та її правозастосування.

В загальному Європейський суд з прав людини у своїй практиці вказує на декілька основних моментів, котрі мають враховуватися судом, при визначенні питання про надання дозволу на екстрадицію:

1. *Стан здоров'я особи.* Відповідній проблематиці присвячено рішення «Хачатуров проти Вірменії» (заява № 59687/17) [43].

2. *Можливість реалізації права на отримання статусу біженця.* Рішення ЄСПЛ «С.А. проти України» [44].

3. *Гарантії з боку держави.* Рішення ЄСПЛ «Невітте проти Франції» [45].

4. *Враховання пропорційності покарання.* Рішення ЄСПЛ «Харкінс і Евардс проти Сполученого Королівства» [46].

5. *Мають бути наявними та реальними механізми дострокового звільнення.* Рішення ЄСПЛ «Трабелсі проти Бельгії» [47].

Щодо досліджуваного нами питання, важливо відзначити наступне. Застосування Люблянсько-Гаазької конвенції без проведення процедури екстрадиції є практично неможливим. Слід пригадати, що міжнародне співробітництво також ґрунтується на механізмах екстрадиції, проте важливо не забувати про дотримання основоположних прав людини. Відповідна процедура вимагає детального аналізу всіх обставин справи, щоб забезпечити максимальне додержання прав людини.

Вбачається за доцільне зауважити, що ст. 6 Конвенції не застосовується *ratione materiae* до провадження про екстрадицію (Маматкулов і Аскаргов проти Туреччини (Mamatkulov and Askarov v. Turkey) [ВП], §§ 81(i) 83) [48].

Висновки щодо застосування. Надання взаємної правової допомоги в рамках Люблянсько-Гаазької конвенції, що здійснюється з порушенням прав людини під час здійснення екстрадиції, може бути розглянуто ЄСПЛ в контексті порушення вимог статей 2 та 3 ЄКПЛ. Це обумовлено тим, що порушення правил проведення екстрадиції може призвести до застосування смертної кари та/або тортур,

катувань підозрюваного, що є порушенням прав людини, гарантованих наведеними статтями.

III. Оцінка готовності та відповідності українського законодавства вимогам Люблянсько-Гаазької конвенції.

Військова агресія російської федерації проти України зробила проблематику міжнародних злочинів особливо актуальною. Крім того, процес євроінтеграції вимагає від України дотримання міжнародних стандартів захисту прав людини, навіть в умовах воєнного стану. Тому дослідження відповідності вітчизняного законодавства нормам Люблянсько-Гаазької конвенції є надзвичайно важливим завданням. Таким чином, цей розділ нашого дослідження складається з двох частин: 1) аналіз позицій науковців; 2) вивчення питання внесення змін до кримінального процесуального законодавства з метою адаптації до вимог Конвенції та норм міжнародного права.

1. Аналіз позицій науковців. Відзначимо, що науковці-правники не залишають поза увагою проблематику злочинів у міжнародному праві. Їх фундаментальні дослідження розвивають правову доктрину України. На жаль, ми не можемо проаналізувати всі роботи, що наявні у вітчизняній науці, але деяким з них приділимо особливу увагу.

Почнемо з огляду наукового доробку О. Водянінкова. Дослідник правильно вказує на те, що кваліфікація злочинів агресії в міжнародному праві та суб'єктний склад відповідних злочинів є складними та дискусійними питаннями.

По-перше, злочин агресії є проєкцією імперативної заборони в кримінально-правову площину: якщо інші міжнародні злочини можуть не бути пов'язаними з діями держави, злочин агресії завжди пов'язаний із діями держави [49, с. 14]. Важко не погодитися з вказаною думкою дослідника, оскільки переважним суб'єктом вчинення злочину агресії є саме держава. Однак, хочемо вказати на те, що суб'єктами вчинення злочину агресії може бути не лише держава. Наразі існує тенденція до зростання кількості квазідержавних утворень (ДНР, ЛНР, Талібан тощо), які мають власні зброю, армію та територію та можуть вчиняти злочини агресії. Оскільки злочин агресії є серйозним порушенням міжнародного права, представники таких утворень також мають бути притягнені до відповідальності за його вчинення.

По-друге, щодо суб'єктного складу О. Водянінков зазначає, що зайняття високої посади є недостатнім для притягнення до кримінальної відповідальності за злочини агресії, а відсутність такої посади в особі не звільняє її від відповідальності [49, с. 16]. В даному контексті ми хочемо звернути увагу на кримінальний процесуальний аспект доказування в таких випадках. Довести належними та допустимими доказами причетність осіб, які «в тіні», до вчинення злочину агресії є вкрай складно на практиці. Це пов'язано з тим, зокрема, що такі особи часто не залишають слідів саме своєї злочинної діяльності, а також можуть користуватися захистом іноземних держав.

Щодо суперечності становища про недостатність зайняття високої посади, ми не можемо погодитися з висновками вченого. За думкою авторів, будь-яке вторгнення до країни є неможливим без скоординованої діяльності всієї «верхівки» влади. Тому ми вважаємо, що посадовці високого рангу не лише були обізнані з подіями, але й активно сприяли вчиненню злочину агресії. У випадку, якщо посадова особа не бажала брати участь у цьому, вона могла б піти у відставку та звернутися за захистом до цивілізованих країн.

Щодо проблематики застосування вітчизняного законодавства вказано, що існує проблема відсутності законодавчого визначення «агресивна війна», котре вживається у ст. 437 Кримінального кодексу України (далі – КК України), тому автор пропонує звернутися до ч. 1 ст. 3 КК України де вказано, що джерелом кримінального законодавства України є КК України, що застосовується з нор-

мами міжнародного права, і пропонує використовувати міжнародно-визнане визначення поняття [49, с. 20]. Слід зауважити, що в сучасній Україні наявна проблема правозастосування судами згідно з чийось інтересів, тому, на нашу думку, краще відповідну дефініцію все ж таки закріпити в нормах чинного КК.

Ще одним цікавим моментом є висновок про те, що у випадку обвинувачення у розв'язанні суд вже не може самостійно вирішувати, а обвинувачення доводити наявність агресивної війни з огляду на вимоги міжнародного права та Конституції України, встановлення наявності чи відсутності «агресивної війни» прерогативою Президента України, адже це питання відноситься до його конституційних повноважень у сфері оборони і зовнішніх зносин. Підсумовуючи, автор вказує: «рішення Ради Безпеки ООН, або резолюція Генеральної Асамблеї ООН, або рішення МКС чи Міжнародного Суду ООН, або рішення Президента України (за відсутності перших трьох) мають преюдиціальне значення для кваліфікації наявності «агресивної війни». [49, с.21]. Автори повністю погоджуються з цим висновком, оскільки він є обґрунтованим і відповідає чинним нормам міжнародного права. Важливо зауважити, що з точки зору кримінального процесу така позиція також знаходить підтримку в КПК України, зокрема в положеннях статей 8 та 9 КПК України, які регулюють принципи верховенства права та законності.

Наступним вченим, доробок котрого є важливим в контексті аналізованої нами проблематики, є *Н. Антонюк, суддя Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду*. Хочемо звернути увагу на її думки щодо контекстуального елементу, котрий має бути вирішальним при диференціації загальнокримінальних і воєнних злочинів. Вчена пропонує контекстуальний елемент воєнного злочину розуміти через дві ознаки: 1) поведінка виконавця відбувалася у контексті та була пов'язана з міжнародним збройним конфліктом; 2) виконавець усвідомлював фактичні обставини, які встановлювали існування збройного конфлікту [50, с. 32].

На думку авторів, контекстуальний елемент як такий, хоч і має указуватися в процесуальних документах та має істотне значення, має використовуватися з суб'єктивними складовими кримінального правопорушення такими як мотив та мета кримінального правопорушення.

Екстраполюючи запропоновані суддею підходи тлумачення контекстуального елементу на реалії України та положення Люблянсько-Гаазької конвенції хочемо зробити прикладну заувагу. Прив'язка до міжнародного конфлікту та усвідомлення фактичних обставин, які встановлювали існування збройного конфлікту не завжди означає вчинення воєнного злочину. До прикладу, військовий російської федерації Н., під час сучасної війни вчинив умисне вбивство полонених, що перебували в його віданні. За Женевськими конвенціями такі дії є порушенням звичаїв війни, а отже кваліфікуються як воєнний злочин. Однак, з часом слідство з'ясує, що мотивом такого правопорушення є не виконання злочинного наказу чи ненависть до полонених, а конкретний конфлікт, що мав місце з одним із заручників на підставі превалюючих розумових здібностей українського полоненого над російським військовим. Останнього охопила ненависть до полоненого та його родини, що і стало поштовхом до злочину. Прив'язка до міжнародного конфлікту наявна? Так. Виконавець усвідомлював фактичні обставини, які встановлювали існування збройного конфлікту? Так. Воєнний злочин? Ні, оскільки мотив зовсім інший.

Також хочемо звернути увагу на працю *І. Гловюк* «Кримінальне провадження щодо воєнних злочинів: виклики та відповіді» [51]. Відповідна праця має фундаментальний характер з точки зору кримінального процесу, тому вбачаємо за необхідним також зупинитися на ній більш детально.

Перше питання, на яке звертає вчена це процесуальний статус військово полонених. Поділяючи думку *І. Гловюк*,

хочемо погодитися і з *О. Капліною*, яка вказує, що ознаки такого учасника кримінального провадження можуть як військово полоненого поділяються на ординарні (або загальні), тобто такі, що притаманні всім учасникам кримінального провадження, та екстраординарні, тобто спеціальні [52].

Однак наразі складно погодитися з висловленою думкою шановних професорок щодо існування окремого учасника кримінального провадження – військовополоненого – з наступних підстав. Так, дійсно, п. 28 ч. 1 ст. 3 КПК містить визначення особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, але це не означає введення такої особи як нового учасника кримінального процесу. Відповідна правова категорія покликана сприяти обміну військовополоненими між Україною та російською федерацією, але аж ніяк не для встановлення особливих процесуальних прав для вказаних осіб. Також Глава III КПК не містить положень, котрі б включали військовополоненого до переліку учасників кримінального провадження. Автори вважають, що усі військовополонені, щодо яких внесено відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань можуть мати *лише* процесуальні статуси підозрюваних, обвинувачених, засуджених та, можливо, іноді, й виправданих. Військовополоненими вони є, перш за все, згідно з нормами міжнародного гуманітарного права. Наприклад, депутати, до яких застосовуються особливі порядки кримінального провадження, не є окремими учасниками кримінального провадження, а мають звичайні процесуальні статуси, лише з особливостями розгляду їх справ. Також важливо зауважити, що Люблянсько-Гаазька конвенція не встановлює диференціації між військовими та політичними діячами для цілей об'єктивного розгляду.

Хочемо зауважити, що автори поділяють думку *І. Гловюк*, що військовополонені мають бути включені до переліку ст. 480 КПК України, а саме осіб, щодо яких застосовуються особливі порядки кримінального провадження [51, с. 94].

Наступне, що привернуло нашу увагу у роботі *І. Гловюк*, є питання строків досудового розслідування воєнних злочинів, згідно чинного КПК. Вченою висвітлена наявність позиції в правовій доктрині щодо скасування строків досудового розслідування для міжнародних злочинів, що викликано специфікою збору доказів та складнощів виконання процесуальних дій. Також висловлено слушну думку, що Україна порушить свої міжнародні зобов'язання щодо переслідування та покарання за вчинення серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, якщо лише з процесуальних підстав кримінальні провадження будуть закриті, а особи, які вчинили злочини, не будуть навіть повідомлені про підозру [51, с. 96].

На наш погляд, відповідні ідеї можуть бути частково впроваджені. Щодо скасування строків досудового розслідування до вручення підозри, наша позиція повністю підтримується. Кримінальні правопорушення, пов'язані з воєнними злочинами, справді важко розслідувати, але строки після повідомлення про підозру повинні залишитися, оскільки особи, винні у вчиненні таких злочинів, залишаються людьми, і їхні права захищаються СКПЛ. Зокрема, це стосується права на справедливий суд (ст. 6 СКПЛ) в аспекті дотримання принципу розумних строків.

У рішеннях ЄСПЛ у справах «Трофименко і Махмутов проти України» від 08 липня 2021 року, «Герашенко та інші проти України» від 16 вересня 2021 року, «Циганенко та інші проти України» від 30 вересня 2021 року, «Дамбе та інші проти України» від 28 жовтня 2021 року ЄСПЛ визнав, що у цих справах тривалість проваджень була надто великою та не відповідала вимозі «розумного строку». Суд не вбачав жодних фактів чи аргументів, що могли б виправдати загальний строк проваджень на національному рівні. Таким чином, як держава-учасниця ЄСПЛ, ми повинні дотримуватися принципу розумних строків.

Найбільше часу вимагає етап стадії досудового розслідування до повідомлення про підозру, строки якого можна скасувати, оскільки у разі ефективного проведення розслідування це навряд чи порушить права осіб. Проте після повідомлення про підозру, ми все ж таки повинні залишити строки, але можемо розумно їх збільшити в КПК.

2. Вивчення питання внесення змін до кримінального процесуального законодавства з метою адаптації до вимог Конвенції та норм міжнародного права. У відповідному розділі розглянемо необхідність внесення змін до Глави 43 КПК України та запропонуємо авторське бачення стосовно цих змін. Наш підхід базуватиметься на власних переконаннях та врахуванні міжнародних стандартів прав людини під час формулювання пропозицій.

Першим об'єктом нашого аналізу стане ч. 2 ст. 553 КПК. Відповідне положення передбачає, що відомості, які містяться в матеріалах, отриманих у результаті виконання запиту про міжнародну правову допомогу, не можуть визнаватися судом допустимими, якщо запит компетентного органу України був переданий запитуваній стороні з порушенням передбаченого порядку, встановленого цим Кодексом або міжнародним договором України. На думку авторів, така правова конструкція має певні вади.

По-перше, вказане положення є занадто формалістичним. Європейський суд з прав людини у справі «Валхлі проти Франції» не дарма зауважує, що кримінальний процес не має бути занадто формалістичним. Формалізм вказаної норми полягає в тому, що відомості визнаються недопустимими через наявність будь-яких порушень. Також не враховується той факт, що держава, в яку направляється запит, проведе це свою власну перевірку. Люблянсько-Гаазька конвенція також не встановлює поняття допустимості відповідних відомостей як доказів, оскільки нормативно-правовий акт виходить з принципу дотримання стандартів прав людини.

На думку авторів ч. 2 ст. 553 КПК може бути викладена в такій редакції: *«Відомості, які містяться в матеріалах, отриманих у результаті виконання запиту про міжнародну правову допомогу, не можуть визнаватися судом допустимими, якщо запит компетентного органу України був переданий запитуваній стороні з істотно порушення вимог кримінального процесуального закону або міжнародного договору України. Докази, отримані іноземним судом в порядку, встановленому законом іноземної держави, який забезпечує дотримання прав людини та верховенства права, є допустимими в кримінальному провадженні в Україні».*

Наступною нормою, котру ми б хотіли проаналізувати, є положення п. 1 та п. 2 ч. 4 ст. 554 КПК, котрі встановлюють, що виключним повноваженням центрального органу України щодо міжнародної правової допомоги є прийняття рішення за запитом (дорученням) про міжнародну правову допомогу стосовно присутності представника компетентного органу іноземної держави під час надання міжнародної правової допомоги та надання компетентним органам іноземної держави гарантій щодо умов виконання запиту (доручення), передбачених частиною другою статті 544 цього Кодексу, та отримання таких гарантій від інших держав.

Такі повноваження центрального органу викликають зауваження з наступних підстав. Відповідні правові конструкції передбачають можливість України відмовити у наданні гарантій виконання запиту та відмовити у доступі представника компетентного органу під час надання правової допомоги. Постає резонне питання: чому національне законодавство створює підґрунтя для порушення міжнародних договорів?

Надання гарантій іноземній державі є досить усталеною практикою співробітництва в рамках міжнародного співробітництва, що зміцнює міжнародне партнерство. Присутність представника іноземної країни при прове-

денні міжнародної правової також не несе ніякої загрози як для справедливості провадження, так і для України в цілому. Такі дії лише сприяють забезпеченню справедливості провадження та нівелюють зайві сумніви, що повинні трактуватися на користь винних осіб. На нашу думку, положення п. 1 та п. 2 ч. 4 ст. 554 КПК мають бути виключеним як такі, що створюють перешкоди для справедливості провадження в цілому.

Щодо адаптації вітчизняного законодавства до Люблянсько-Гаазької конвенції пропонується наступна позиція. Вітчизняне законодавство не потребує особливої адаптації до норм Конвенції, оскільки положення КПК щодо міжнародного співробітництва, в більшості випадків, є досить загальними, тому доволі складно віднайти значні розходження з положеннями Люблянсько-Гаазької конвенції. Також слід зауважити, що ч. 1 ст. 9 КПК передбачає обов'язок відповідних учасників кримінального провадження неухильно додержуватись положень міжнародних договорів України, до яких, сподіваємося, буде відноситись і Конвенція, де багато процесуальних положень детально та чітко прописано. Однак ми вбачаємо проблему в професійному розвитку, перш за все, сторони обвинувачення та суду. Здавалося б, що в більшості випадків вони можуть навіть не бути обізнані про існування такої Конвенції, не кажучи вже про її правозастосування. Тому настає необхідність проведення практичних занять, тренінгів та семінарів за участі визнаних фахівців міжнародного права та національного кримінального процесу.

Досліджуючи положення Люблянсько-Гаазької конвенції неможливо оминути увагою питання співпраці України з міжнародним кримінальним судом (далі – МКС).

По-перше, нагадаємо про постанови Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року» [53] та «Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами російської федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян» [54]. Автори також поділяють думку українських вчених щодо обов'язкової необхідності ратифікації Римського статуту, що, до речі, є складовою наших євроінтеграційних процесів.

По-друге, хочемо звернути також увагу на працю О. Калужної та К. Шуневич, які досліджували проблематику ратифікації Римського Статуту. Серед їх висновків хочемо виділити, що коло воєнних злочинів є несистематизованим через нератифікацію Україною Римського статуту, що істотно ускладнює практикам роботу з кваліфікації. Цікавою є думка про раціональність створення спеціального міжнародного трибуналу ad hoc з огляду на тривалість проваджень у МКС, його навантаження та нестачу фінансування; непоширення юрисдикції МКС на злочин агресії через нератифікацію Україною Римського Статуту; забезпечення вимоги безсторонності суду в очах міжнародної спільноти [55]. Ми також поділяємо думку авторів про необхідність використання у кримінальних провадженнях в Україні про воєнні злочини висновків іноземних судових експертів. Щоправда, для цього доцільно внести зміни до КПК, які б передбачали порядок їх легалізації цих процесуальних джерел доказів, їх перевірки і оцінки.

Підсумкова рефлексія. Питання міжнародного співробітництва під час кримінального провадження є надзвичайно актуальним та потребує ретельного систематичного

дослідження, Це допомагає виявити та вирішити проблеми в найкоротший термін. Крім того, важливо аналізувати та звертати увагу на нові міжнародні договори, які приймаються в цій царині.

Яскравим прикладом нового покоління міжнародних договорів щодо співробітництва у кримінальному провадженні є Люблянсько-Гаазька конвенція, яку планується відкрити для підписування з січня 2024 року. Цей інноваційний міжнародний договір дійсно сприятиме розвитку міжнародного співробітництва у сфері розслідування злочинів геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та інших міжнародних злочинів. Важливо відзначити, що тлумачення термінів, використовуваних у цьому документі, загалом ґрунтуються на усталених звичаях та нормах міжнародного права.

Щодо можливості звернення до ЄСПЛ в аспекті невиконання чи неналежного виконання положень Люблянсько-Гаазької конвенції, зазначимо таке. ЄСПЛ не розглядає справи про невиконання міжнародних договорів державою як з боку держави щодо інших суб'єктів міжнародного права, так і щодо конкретних фізичних осіб. Для цього існують інші міжнародні судові установи. Проте, порушення прав людини, що виникають у рамках виконання процесуальних дій, передбачених Конвен-

цією, зокрема стосовно права на оскарження, заборони катування та смертної кари, екстрадиції та провадження у режимі відеоконференції, можуть стати предметом розгляду у ЄСПЛ в аспекті статей 2, 3 та 6 ЄКПЛ.

Стосовно вітчизняного законодавства та правової доктрини. Приємно відзначити, що українська наука активно досліджує питання міжнародних злочинів та міжнародного співробітництва, однак процесуальні питання все ще залишаються недостатньо дослідженими. Аналіз же законодавства показав лише незначну необхідність у внесенні змін до КПК. Також звернуто увагу на необхідність підвищення кваліфікації та обізнаності щодо механізмів правозастосування Люблянсько-Гаазької конвенції.

Наголошено, що ратифікація Римського Статуту та впровадження рішень Суду справедливості ЄС у кримінальний процес є важливим кроком для підвищення ефективності міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні. Кримінальне процесуальне законодавство України повинно застосовуватися з урахуванням практики Суду справедливості ЄС, оскільки це дозволить забезпечити дотримання прав людини та основоположних свобод під час розслідування та переслідування міжнародних злочинів.

ЛІТЕРАТУРА

1. В Україні зареєстрували понад 71 тисячу воєнних злочинів з початку вторгнення РФ – Офіс генпрокурора. Суспільне новини. URL: <https://suspi.me/413421-v-ukraini-zareestruvali-ponad-71-tisacu-voennih-zlociniv-z-pocatku-vtorgnenna-rf-ofis-genprokurora/>.
2. Дроздов О., Дроздова О., Ковтун В. Екстрадиція та довічне позбавлення волі у фокусі практики Європейського суду з прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 438–451. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2023/102.pdf
3. Дроздов О., Дроздова О., Карпенко М., Зуев В. Співробітництво із Міжнародним кримінальним судом: організаційні, юрисдикційні та кримінальні процесуальні аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 484–492. URL: http://lsej.org.ua/8_2022/110.pdf
4. Ахтирська Н., Костюченко О. Процесуальні та організаційні аспекти збору електронних доказів під час міжнародного співробітництва. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Том 2. № 72. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/267778/263599>
5. Ковальова О. Особливості інформаційного забезпечення досудового розслідування в межах міжнародної правової допомоги. *Правова позиція*. 2022. № 2 (35). С. 36–40. URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/5243/1/6.pdf>
6. Журин М. Міжнародне співробітництво у сфері оперативно-розшукової діяльності. – Дипломна робота на здобуття ступеня бакалавра спеціальності "Міжнародне право". Національний авіаційний університет. Київ, 2022. 86 с. URL: <https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/55393/1/%d0%94%d0%b8%d0%bf%d0%bb%d0%be%d0%bc%20%d0%96%d1%83%d1%80%d0%b8%d0%b4%20%d0%9c.%d0%86.pdf>
7. Гловук І. Конвенція про міжнародне співробітництво при розслідуванні та переслідуванні злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та інших міжнародних злочинів: фокус положень та викликів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 571–576. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/10/APP_05_2023.pdf.
8. Задоя К. Люблянсько-Гаазька конвенція: що вона може дати світу та Україні у боротьбі зі злочинами за міжнародним правом? URL: <https://ccl.org.ua/news/lyublyansko-gaazka-konvencziya-shhovona-mozhe-daty-svitu-ta-ukrayini-uborotbi-zi-zlochynamy-zamizhnarodnympravom/>
9. Конвенція про міжнародне співробітництво розслідування та переслідування злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та інших міжнародних злочинів. 2023. URL: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZEZ/projekti/MLA-pobuda/The-Ljubljana-The-Hague-MLA-Convention.pdf>.
10. Explanatory note. Brussels, 2 June 2023. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10061-2023-INIT/en/pdf>.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Тригуб Наталії Семенівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого припису пункту 2 частини другої статті 44 Закону України „Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції” (щодо індивідуалізації юридичної відповідальності за порушення прав споживачів) від 1 листопада 2023 року. URL: <https://ccu.gov.ua/>
12. Charter of Fundamental Rights of the European Union. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf
13. Дроздов О., Глинська Н. Євроінтеграційний вектор цифровізації кримінального провадження: виклики та шляхи реалізації / Перспективні напрями розвитку кримінальної юстиції в цифрову еру: матеріали Всеукр. заоч. наук.-практ. конф. (м. Харків, 24 лип. 2023 р.): електрон. наук. вид. / редкол.: В. Батиргареева, Н. Глинська, Д. Євтуєва; НДІ вивч. проблемності злочинності ім. акад. В. Сташиса НАПРН України, Від. дослідж. проблем кримін. процесу та судоустрою. Харків: Право, 2023. С. 104–117. URL: https://www.researchgate.net/publication/374478433_Drozdzov_O_M_Glinska_N_V_Evrointegracijnij_vektor_cifrovizacii_kriminalnogo_provadzenna_vikliki_ta_slahi_realizacii_Perspektivni_naprami_rozvitku_kriminalnoi_usticii_v_cifrovu_eru_materiali_Vseukr_zao
14. Плєскач В. Місце органів судового конституційного контролю в євроінтеграційних процесах, Конституційне право ЄС в аспекті євроінтеграції України: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 21 квітня 2023 року). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 123. URL: https://constitutionalist.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F-21.04.2023_%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BA%D0%B0-%D1%82%D0%B5%D0%B7.pdf
15. JUDGMENT OF THE Court of Justice of the European Union of 6 October 2020, European Commission v Hungary (Higher education), C 66/18, EU:C:2020:792, paragraphs 69 and 213). URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=232082&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=549482>.
16. JUDGMENT OF THE Court of Justice of the European Union of 11 June 2020, JI, C 634/18, EU:C:2020:455, paragraph 48. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=227295&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=551347>
17. Judgment of the Court of Justice of 08 March 2022, NE v Bezirkshauptmannschaft Hartberg-Fürstenfeld, C-205/20 (ECLI:EU:C:2022:168, paragraph 47. URL: <https://e-justice.europa.eu/ecli/ECLI:EU:C:2022:168>
18. Judgment of the Court of Justice of 5 May 2022, BV, C 570/20, EU:C:2022:348, paragraph 38. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=258873&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=554053>.

19. Judgment of the Court of Justice of 19 October 2023, C 655/21, ECLI:EU:C:2023:791, paragraph 65-68. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=278792&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=532799>
20. Kosjanienko S. The work of the international law commission on the topic "the obligation to extradite or prosecute (aut dedere aut judicare)". *Юридичний вісник*. 2023. № 3. p. 188-196. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v3_2023/24.pdf.
21. Final Report of the International Law Commission «The obligation to extradite or prosecute (aut dedere aut judicare)». 2014. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/reports/7_6_2014.pdf.
22. Jovana BLEŠIĆ. Aut dedere aut judicare in international and domestic law. Conference: Protection of human rights and freedoms in light of international and national standards. At: Kosovska Mitrovica. 2022. P. 213–224. URL: https://www.researchgate.net/publication/361254640_Aut_dedere_aut_judicare_in_international_and_domestic_law
23. Дроздов О. Non bis in idem – європейський орієнтир для забезпечення сталості та єдності судової практики Верховним Судом (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини). *Право України*. 2017. № 6. С. 110–132.
24. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2013, № 9–10, № 11–12, № 13, ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
25. Капліна О. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права: Монографія. Х.: Право, 2008. 296 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/KaplinaMono.pdf
26. Теорія та практика застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: компендіум / [О.В. Сердюк, Ю.В. Щокін, І.В. Яковюк та ін.]; за заг. ред. О.В. Сердюка, І.В. Яковюка. 2-ге вид., допов. Харків: Право, 2019. 404 с.
27. Case of Gregačević v. Croatia (Application no. 58331/09): Judgment of the European Court of Human Rights, Strasbourg, 10 July 2012. European court of human rights : website. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-112090>
28. Case of Ibrahim and Others v. The United Kingdom (Applications nos. 50541/08, 50571/08, 50573/08 and 40351/09): Judgment of the European Court of Human Rights, Strasbourg, 13 September 2016. European court of human rights : website. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-166680>
29. Case of Guérin v. France (Application 51/1997/835/1041) : Judgment of the European Court of Human Rights, Strasbourg, 29 July 1998. European court of human rights : website. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-58204%22>
30. Case Walchli c. France (Application 35787/03) Judgment of the European Court of Human Rights, Strasbourg, 26 July 2007. European court of human rights : website. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-81920%22>
31. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Каплатий проти України» від 04 лютого 2021 року заява № 39997/17. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f62#Text
32. Case Othman (Abu Qatada) v. the United Kingdom (Application 8139/09) Judgment of the European Court of Human Rights, Strasbourg, 17.01.2012. European court of human rights : website. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22002-44%22>
33. Ягунов Д. Заборона катувань: практика Європейського суду з прав людини, стандарти та практика Європейського комітету з питань запобігання катуванням / зі вступним словом М. Гнатовського, А. Костіна, Р. Хаверкампа, Д. Ягунова. Тьубінген; Одеса : Фенікс, 2023. 604 с.
34. Case of Al-Saadoon and Mufdhi v. The United Kingdom (Application no. 61498/08) Judgment of the European Court of Human Rights, Strasbourg, 2 March 2010. European court of human rights : website. URL: <https://law.univ.kiev.ua/pro-iurydychnyi-fakultet-statti/215-zaochno-viddilennia/prosto-oholoshennia/4834-mizhnarodna-naukovo-praktychna-konferentsiia-aktualni-pytannia-rozvytku-iurydychnoi-nauky-ta-praktyky>
35. Гомля І., Микитенко Д. Смертна кара в контексті ст. 2 конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Юридичний науковий електронний журнал*. *Юридичний науковий електронний журнал* №3/2020 с.455-458. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2020/111.pdf
36. Рішення ЄСПЛ від 08.11.2005 року в справі «Bader and Kanbor v. Sweden» (заява № 13284/04). URL: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,437dd21dd.html>
37. Дроздов О., Гловюк І. Проведення судового засідання у режимі відеоконференції у кримінальному провадженні: доктринальні та практичні проблеми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. URL: http://lsej.org.ua/1_2023/104.pdf
38. Трихліб К., Ковтун В. «Реалізація права на доступ до Інтернету: Україна vs міжнародна практика». Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики» URL: <https://law.univ.kiev.ua/pro-iurydychnyi-fakultet-statti/215-zaochno-viddilennia/prosto-oholoshennia/4834-mizhnarodna-naukovo-praktychna-konferentsiia-aktualni-pytannia-rozvytku-iurydychnoi-nauky-ta-praktyky>
39. Рішення ЄСПЛ від 18.12.2018 року в справі Murtazaliyeva v. Russia (№ 36658/05). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-187932%22>
40. Convention of 29 May 2000 on Mutual Assistance in Criminal Matters between the Member States of the European Union. URL: <https://www.ejn-crimjust.europa.eu/ejn/libdocumentproperties/EN/16>
41. Рішення ЄСПЛ «Шулепов проти російської Федерації», заява № 15435/03 від 28 червня 2008 року. URL: <http://hr-lawyers.org/files/docs/1111112Ш1455.pdf>
42. Рішення ЄСПЛ «Сахновський проти російської Федерації», заява № № 21272/03 від 02 листопада 2010 року. URL: <http://hr-lawyers.org/files/docs/1291296455.pdf>
43. Рішення Європейського суду з прав людини «Хачатуров проти Вірменії» (заява № 59687/17) від 24.06.2021 року URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-xachaturov-proti-vmeni/>
44. Рішення Європейського суду з прав людини «С.А. проти України» від 24.02.2022 року URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SOO01593>
45. Рішення Європейського суду з прав людини «Невітте проти Франції» від 03.07.2001 року URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-23082%22>
46. Рішення Європейського суду з прав людини «Харкінс і Евардс» проти Сполученого Королівства від 17.01.2012 року URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22003-3808760-4365595%22>
47. Рішення Європейського суду з прав людини «Трабелсі проти Бельгії» від 04.09.14 року URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%22itemid%22:%22003-4857437-5932276%22>
48. Посібник з прецедентного права Конвенції – Імміграція. Переклад з англійської мови та опрацювання: Олександр Дроздов та Олена Дроздова. 31 серпня 2019. С. 23–25. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/files/Posybynyk%20ESPL_Immigratsiya%2024022020.pdf
49. Водяницьков О. Злочин проти миру в міжнародному праві і в кримінальному праві України. *Право України*. 2023. № 5. С. 12–29.
50. Антонюк Н. Контекстуальний елемент воєнних злочинів: зміст і необхідність встановлення. *Право України*. 2023. № 5. С. 30–38.
51. Гловюк І. Кримінальне провадження щодо воєнних злочинів: виклики та відповіді. *Право України*. 2023. № 5. С. 85–100.
52. Kaplina O., 'Prisoner of War: Special Status in the Criminal Proceedings of Ukraine and the Right to Exchange' [2022] 4–2 (17) Special Issue Access to Justice in Eastern Europe 8–24. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.4-a000438>.
53. Постанова ВРУ «Про Заяву Верховної Ради України про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/790-18#Text>
54. Постанова ВРУ «Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами російської федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text>
55. Kaluzhna O, Shunevych K, 'Liability Mechanisms for War Crimes Committed as a Result of Russia's Invasion of Ukraine in February 2022: Types, Chronology of the First Steps, and Problems' 2022 3(15) Access to Justice in Eastern Europe 178–193. DOI: 10.33327/AJEE-18-5.2-n000324 URL: https://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1660483662.pdf